

PRILOZI ZA POLITIČKU BIOGRAFIJU DON FRANE BULIĆA (1914 — 1934)

Ljubo B o b a n

Uvodne napomene

1) Političku angažiranost don Frane Bulića valja podijeliti na dvije glavne etape: 1. u razdoblju Habsburške monarhije i 2. u razdoblju jugoslavenske države. I prvu etape moguće je dalje periodizirati, no ovdje se zadovoljavamo samo konstatacijom da razdoblje prvog svjetskog rata svakako čini posebnu cjelinu.

2) U ovom prilogu ograničavam se na razdoblje od 1914. do 1934. god., dakle na vremensku cjelinu, koja dijelom obuhvaća dio njegove aktivnosti u Habsburškoj monarhiji, i cjelovito razdoblje jugoslavenske države, do njegove smrti. Postupio sam tako iz dva razloga: a) o razdoblju njegove političke aktivnosti prije 1914. relativno je više poznato, pa se u ovom prilogu na to razdoblje ne ćemo osvrtni; b) razdoblje prvog svjetskog rata je neposrednije vezano s njegovom političkom orijentacijom i angažiranjem u jugoslavenskoj državi, a to razdoblje i jeste glavni sadržaj ovog priloga.¹

3) Bulićevu političku angažiranost i aktivnost moguće je, dakako, shvatiti i objasniti samo u kontekstu prilika toga vremena, problema kojima je bio zaokupljen, orijentacija i ciljeva pojedinih političkih grupa unutar kojih je djelovao ili je s njima bio u određenoj vezi. Ovdje, međutim, nije prigoda da se na taj način daje cjelovita Bulićeva politička biografija. Cilj je priloga da se, prije svega, prezentira građa na temelju koje bi se takva opsežnija politička biografija mogla oblikovati.

---

¹ Sumarni pogled na Bulićevu političku angažiranost iznio sam u prilogu: »Politički portret don Frane Bulića«, u predavanju koje sam održao u Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti, 10. XII 1984., u povodu 50. obljetnice smrti F. Bulića. Taj tekst valja uzeti kao sastavni dio ovog priloga. U okviru znanstvenog skupa pod nazivom »Bulić — 50 godina nakon smrti«, u organizaciji Arheološkog muzeja u Splitu, održao sam predavanja (ž. I 1985.) pod naslovom: »Prilozi za politički portret don Frane Bulića«. Predavanje je održano usmeno, a ovaj prilog predstavlja nešto opširnije oblikovanje tog predavanja.

I

U RAZDOBLJU PRVOG SVJETSKOG RATA

Raspoloživa dokumentacija ostavlja dojam da je Bulić u ovom razdoblju bio pretežno u kontaktima s istarskim političarima, te s političarima iz Slovenije, s kojima su ovi surađivali (pretežno u okviru Hrvatsko-slovenskog parlamentarnog kluba u Carevinskom vijeću). To je i razumljivo ako se ima u vidu da je Dalmacija bila u istom državno-pravnom i administrativno-političkom okviru, kao što su bile i Istra i Slovenija, i da su političari iz sve tri spomenute pokrajine bili zaokupljeni germanskom, ali i talijanskom opasnošću, koje su donosile ratne prilike i neizvjestosti. No, Bulićeva politička aktivnost nije se ograničavala samo na to i samo u tom pravcu.

1. *Bulićeva inicijativa za kontakte političkih i javnih radnika*

Poznatom istarskom javnom radniku, pravašu, zastupniku u Carevinskom vijeću i članu Hrvatsko-slovenskog kluba, V. Spinčiću, Bulić je 15. XI 1914. uputio slijedeće pismo:

»Štovani Gospodine!

Sudbonosni dogagjaji, koji se razvijaju pred našim očima, a koji će uroditi bez dvojbe nedoglednim posljedicama za sve narode svijeta, zabrinjuju svakog hrvatskog otačbenika, kojemu je, kao što je sigurno i Vami, na srcu budućnost i sreća hrvatskog naroda, očuvanje njegove narodne i političke individualnosti, prama njegovim tradicijama i prema njegovoj lojalnoj prošlosti.

Radi toga uslobogujem se obratiti se sasvijem konfidencijalno Vašem Gospodstvu molbom, da biste bili tako dobri, te mi izvolili povjerljivo javiti, što mislite, da bi se dalo započeti, ili barem pripremiti — ma kakav bio uspjeh ovoga rata —, da se hrvatski narodni individualitet i njegova cjelokupnost očuva.

Ugled, koji Vaše Gospodstvo u hrvatskom narodu, dosadanja Vaša javna djelatnost nukaju me, da se, usljed dogovora sa nekojim intimnim prijateljima, ovim putem na Vas obratim.

Cijenim da mi nećete zamjeriti ovaj korak, premda nisam aktivni političar. Na kocki su tako veliki interesi hrvatskoga naroda, da mi patriotizam i ljubav prema njemu, kojemu sam posvetio cijelu svoju znanstvenu djelatnost nalažu, da se za njegovu budućnost i ja pobrinem.

Vaš cijenjeni odgovor na pitanje ima li se što pripremiti i što se ima učiniti, očekujem što prije.

Izvolite primiti Štovani Gospodine izraz moga dubokog štovanja.

U Spljetu na 15 Novembra 1914.

Vaš

Don Frane Bulić²

---

²Arhiv Hrvatske ((dalje AH), Ostavština V. Spinčića, 106—419/1914.

Vjerojatno bi se moglo pretpostaviti da je Bulić slične poruke slao i drugim pojedincima, odnosno, da je ta njegova inicijativa bila poznata i širem krugu. Tako je Spinčić 10. prosinca 1914. zapisao, da je na putu između Ljubljane i Zidanog mosta razgovarao s Krekom, koji je »vidio Bulićevo pismo i priznao je da bi nešto trebalo učiniti. Što? Možda bi mogli predložiti dr Laginja, F. Bulić. Dr Krek je naglasio potrebu sastanka svih *hrvatskih i slovenskih* zastupnika Cislajtanije — bez obzira na stranke.«³

2. Tzv. Riječka spomenica

Početkom ožujka 1915. u kapucinskom konviktu na Rijeci, sastala se nekolicina svećenika i svjetovnih osoba.⁴ Na tom je sastanku prihvaćen memorandum, poznatiji i kao Riječka spomenica, namijenjena papi Benediktu XV.

Nakon što je memorandum bio prihvaćen od prisutnih na riječkom sastanku, upućen je u Ljubljanu, vođama Slovenske ljudske stranke, biskupu Jegliču i Šušteršiču (Krek se s memorandumom suglasio na sastanku na Rijeci). Nakon što je prihvaćen i u Ljubljani, memorandum je upućen papi.⁵

Izvorni tekst memoranduma nije dostupan, pa je teško sa sigurnošću reproducirati njegov cjelovit sadržaj. Zato o njemu ima različitih podataka, pa i različitih intonacija. No, čini se, da je najosnovniji dio tog sadržaja nesporn: potpisnici mole papu da se nakon rata, na mirovnoj konferenciji, založi za interese Hrvata i Slovenaca. Ako se u ratu održi Austrija, Hrvati i Slovenci žele u njoj svoju državu, sa sjedištem u Zagrebu. Ako dođe do raspada Austrije, Hrvati i Slovenci će slobodno odlučiti o svojoj sudbini. Iz ovoga, dakle, proizlazi, da je u Riječkoj spomenici bila izražena puna lojal-

---

³J. Pleterski, Prva odluka Slovenaca za Jugoslaviju, Beograd 1976, 70—71. Prenoseći ovaj Spinčićev zapis, Pleterski navodi da je Bulić uputio pismo Spinčiću i Laginji. No, ne vidi se na temelju čega tvrdi da je isto pismo upućeno i Laginji.

⁴Razni autori navode razne osobe koje su tu bile prisutne. Biograf krčkog biskupa Mahnića, osim samog Mahnića navodi dr Frana Biničkog, konventualca Josipa Miloševića, o. M. Škrivanića (Ignacije Radić, *Doktor Antun Mahnić, biskup krčki*, Sl. Požega 1940, 185—188.) Dr. Fran Binički, *Moje tamnovanje, Uspomene iz nedavnih dana*, Zagreb 1942., 13—14, navodi Bulića, Laginju, J. Kreka, Mahnića, Miloševića, Škrivanića, dodajući da su bili i neki drugi. Podatke Biničkog prenosi i V. Novak, *Magnum crimen*, Zagreb 1948, 46. Pleterski (n. dj., 75) govori o sastanku hrvatskih i slovenskih svećenika, Laginje, kao jedinog laika, a od svećenika spominje samo Miloševića i Škrivanića. Božo Milanović (*Hrvatski narodni preporod u Istri*, Pazin 1973., 466) navodi Laginju, Spinčića, Kreka, Mahnića, Škrivanića, Miloševića, D. Trinajstića i dr Šimu Kurelića. Iste osobe navodi i D. Živojinović (*Vatikan, Srbija i stvaranje jugoslovenske države 1914—1920*, Beograd 1980, 160). U svom dnevniku (6. III 1914.) Spinčić spominje Bulića, Dulića, Miloševića, Škrivanića, Laginju.

⁵Prema podacima iz Jegličeva dnevnika (Pleterski, n. dj., 73), memorandum su trebali potpisati »hrvatski i slovenački biskupi (Maribor i Trst nisu uzeti u obzir) i predstavnici raznih verskih, socijalnih i političkih društava«. Jeglič za sebe navodi da je memorandum potpisao, izrazivši želju za nekim ispravkama. Prema navodima Biničkog, »spomenicu su imali potpisati svi hrvatski i slovenski biskupi te pročelnici svih organizacija. Radi poteškoća se odustalo od toga, pa je potpisao Mahnić sâm«. (Binički, n. dj., 13). Binički ovdje vjerojatno misli na riječki krug i vjerojatno se to ne odnosi na Ljubljanu. Usp. i podatke A. Korošca (Pleterski, n. dj., 74; M. Zečević, *Slovenska ljudska stranka i jugoslovensko ujedinjenje*, Beograd 1973, 41).

nost i solidarnost s Habsburškom monarhijom i na rješenja izvan njenog okvira računalo se samo u slučaju (koji se ne želi, kako bi u toj spomenici, po nekim podacima stajalo) ako dođe do propasti Habsburške monarhije.

Dio informacija o toj spomenici govori kako se u njoj upozorava na nje-mačku, mađarsku i srpsku opasnost za Hrvate i Slovence. Nema sumnje kako su potpisnici memoranduma računali i na talijansku opasnost. No, kako je memorandum bio upućen papi, to se vjerojatno namjerno izbjeglo spominjati.⁶

Memorandum su papi odnijeli Škrivanić i Milošević. Papa im je obećao da će se založiti za ono što se u memorandumu traži, ako mu bude moguće sudjelovanje na mirovnoj konferenciji.

Škrivanić i Milošević došli su u dodir i s jednim ruskim agentom, te s Trumbićem. Prema informacijama iz tih izvora, Škrivanić i Milošević govorili su i o solucijama koje u memorandumu nisu bile sadržane. Tako bi oni govorili o želji svih jugoslavenskih stranaka u Habsburškoj monarhiji da dođe do raspada Monarhije, o spremnosti za priznanje dinastije Karađorđevića i ujedanjenja Hrvatske i Slovenije sa Srbijom u jedinstvenu državu. Oni su navodno posebno isticali talijansku opasnost. Što su Škrivanić i Milošević usmeno izjavljivali, i s kojim ciljem, teško je pouzdano utvrditi.⁷ Posve je sigurno da ono o čemu su oni eventualno govorili nije moglo biti sadržano u memorandumu, jer to nije bilo moguće ni u odnosu na Beč ni Vatikan. Teško je, dakako, točno utvrditi što su sudionici riječkog skupa, i njihovi sumišljenici u Ljubljani, mislili izvan onog što je u memorandumu bilo sadržano. Uostalom, ni među njima nije bilo jedinstva.⁸

Riječka spomenica općenito se pripisuje krčkom biskupu A. Mahniću. No, njegova se uloga u tome prikazuje u različitim nijansama. Tako njegov biograf I. Radić piše: »Za vrijeme rata slavenski su narodi, napose naš hrvatski narod, strepili za svoju budućnost. Biskup je Mahnić u tim odsudnim časovima izvršio svoju domoljubnu dužnost do kraja. Dok je vladala najstrašnija cenzura, u najvećoj tišini, sastavljena je posebna spomenica za Svetu Stolicu, jedini neutralni međunarodni forum, preko kojega je svijet mogao saznati za naše narodne aspiracije.« Radić dalje navodi da je Binički za spomenicu »prikupio povijesne podatke«, Milošević »obradio njezinu pravnu stranu«, a Mahnić je »sve to prenio u klasičnu latinštinu.«⁹

Binički nešto više naglašava i svoju osobnu ulogu u inicijativi za izradu memoranduma. Navodi kako se najprije u početku rata obratio dr Rudolfu Eckertu s mišljenjem da bi dr Petar Rogulja trebao u Berlinu »poraditi za Hrvatsku«, a zatim sugerirao i »neka se mladi pregaoci obrate na Papu

---

⁶ O sadržaju Riječke spomenice us. I. Radić, n. dj., 188; F. Binički, n. dj., 14; J. Pleterski, n. dj., 73–74; D. Živojinović, *Vatikan*, 160–162.

⁷ Usp. o tome I. Radić, n. dj., 188; Binički, n. dj., 14; Pleterski, n. dj., 75; Živojinović, n. dj., 160–162; A. Mandić, *Fragmenti za historiju ujedinjenja*, Zagreb 1956, 18, 161.

⁸ Navodeći da je u memorandumu bilo riječi o dvije solucije za rješenje hrvatsko-slovenskog pitanja — samostalnost u okviru Austrije, odnosno, samostalna država izvan Austrije, ako se ova ne održi, Binički (n. dj., 13) dodaje: »Kasnije Milošević dodade i treću mogućnost, da se Hrvati mogu složiti i s drugima izvan Austrije.« Binički ovdje očito misli na to kako su Škrivanić i Milošević memorandum prikazali u spomenutim krugovima, s kojima su došli u doticaj u vrijeme predaje memoranduma papi.

⁹ I. Radić, n. dj., 187–188.

Benedikta Petnaestoga«. Kad mu je dr Eckert izrazio mišljenje »da bi to bila dužnost starijih«, Binički je pisao biskupu Mahniću, koji ga nato »pozva na domjenak na Rijeku. U kapucinskoj blagovaonici predadoh biskupu spomenicu, koju sam na brzu ruku bio sastavio«. Od Miloševića je tu Binički saznao, da je biskup Mahnić već poslao papi spomenicu, »u kojoj ga moli neka posreduje u korist Hrvata«, ali je Milošević izrazio i mišljenje »da ne će biti suvišno, ako se obrate složno narodni prvaci na Sv. Oca«. Binički dalje navodi: »Dogovorismo se, da ću ja pribrati povijesne podatke, otac Jozo [Milošević] će obraditi pravnu stranu, a biskup će Mahnić sve složiti i prevesti. Kad je sve bilo gotovo, pozove Mahnić na sastanak sve uglednije.«¹⁰

Živojinović Mahniću označava »duhovnim inspiratorom spomenice pripremljene na Rijeci«. ¹¹ Jegliču i Šušteršiću spomenica je prikazana kao Mahnićeva inicijativa.¹²

Kakva je bila uloga don Frane Bulića u vezi s Riječkom spomenicom?

Svi spomenuti autori, koji su o spomenici pisali ne navode da je na riječkom sastanku sudjelovao i Bulić, pa ni oni autori koji inače spominju veći ili manji broj sudionika. Od spomenutih autora Bulićevu prisutnost navode Binički, Živojinović i Pleterski. Dok Pleterski samo navodi da je Bulić bio prisutan, Živojinović govori i o Bulićevim stavovima na tom sastanku, a na temelju podataka iz Spinčićeva dnevnika. Živojinović, međutim, Spinčićeve bilješke koristi samo djelomično, pa je potrebno da se na pitanju Bulićeva sudjelovanja na riječkom sastanku nešto detaljnije zadržimo. Valja reći da se Bulićeva uloga nije svodila na prosto sudjelovanje na sastanku. To postaje razumljivo ima li se u vidu njegova spomenuta inicijativa, iznesena u navedenom pismu Spinčiću. Bulićevu istaknutu ulogu na riječkom sastanku, i nakon njega, u svojim zapisima nešto više navodi Spinčić. Evo što je on o tome zapisao:

»Bul[ić] pročitao je njeke vrsti spomenicu — jako lijepo sastavljenju, reče Dr Lag[inja]. Još nedorađen polit[ički]. Mah[nić] pročitao nacrt njeke druge spomenice, na sv[etog] o[ca] papu, gdje bi se ga molilo, da se kod budućeg evrop[skog] kongresa zauzme za Hrvatsku, i za to da ne bi pala pod Srbiju — rađe kamo pod drugamo.¹³

Lag[ijna] proti tomu najodlučnije, i drugi razni uzanj pristajali, — pak otišao.«¹⁴

Živojinović, pozivajući se na Spinčića, navodi da su postojala dva nacrti, jedan Bulićev, a drugi Mahnićev, i nastavlja: »Zbog sukoba između prisutnih bilo je neophodno da se održi nov sastanak kako bi se našlo prihvatljivo rešenje. Tome sastanku prisustvovali su, po jednom svedočanstvu, Bulić, dr Laginja, dr Krek, Mahnić i drugi.« Živojinović zatim navodi već opisani sadržaj memoranduma. No, iz njegovog teksta ne vidi se na temelju čega tvrdi

¹⁰ Binički, n. dj., 13.

¹¹ Živojinović, *Vatikan*, 163.

¹² Pleterski, n. dj., 77.

¹³ Živojinović (*Vatikan*, 160) ovu rečenicu čita ovako: »radje kamo sad stojimo.« Spinčićeve bilješke na ovom mjestu, kao i inače, teško se čitaju, ali se ipak čini da se jasno može pročitati kako sam naveo. Tako bi i logički slijedilo. Ne radi se, naime, kod Mahniću o tome da bira što bi radije želio, Srbiju ili Austriju (njegove su simpatije nesumnjivo na strani Aust. Ug.), nego se radi o izboru za slučaj propasti Aust. Ug. (u kom slučaju ne može biti »radje kamo sad stojimo«), kad bi on »radje kamo pod drugamo« (negdje drugdje), nego »pod Srbiju«.

¹⁴ AH, Spinčićeva ostavština, k. 2, dk, 20, dnevnik, 6. III 1914.

da je održan ponovljeni sastanak, na kome bi bilo došlo do usuglašavanja različitih gledišta. Od spomenutih autora, koji su pisali o riječkom sastanku, takvu tvrdnju iznosi samo Živojinović.¹⁵

Živojinović dalje više ne govori o Buličevoj aktivnosti nakon riječkog sastanka. Spinčić je i o tome ostavio neke podatke. Tako on, 19. III 1915., bilježi da se tog dana u Zagrebu sastao s nekolicinom političara, te nastavlja: »Ja neznadoh o čemu bi. Pak spomenuh ovo iz sjednice parl[amentarne] Kom[isije] hrvat[sko]-slov[enskog] kluba, i ovo gori, te zaključih, da sam došao ovamo da saznadem što se je u stvari dalje dogodilo, pošto znam da su Bul[ić] i Dul[ibić] ovamo išli.« Spinčić dalje piše da »Pav[elić] reče da je Bul[ić] i Dul[ibić] bio kod Mile [Starčevića], ali ovaj nije ništa pripovijedao što su razgovarali«, te da Rit[tig] pripovijeda da je Bul[ić] bio ponovno kod nadb[biskupa Bauera], pak kod Tom[ášića], i nekijh drugih...«. Spinčić nastavlja: »Bul[ić] je sastavio spomenicu za... Polit[ički] nije još formulirao posve. Spomenica ima tri djela, prosvj[etni], gospod[arski] i polit[ički]. Krasno da je sastavljena, dostojno jednoga Bul[ića]. Ima se pak tiskati u raznim jezicima.

Išao je pak iz Z[agreba] u B[eč]. Tu je s nekima govorio, i javio Rit[tigu] da hrv[atska] stvar stoji u B[eču] dobro. (Dr Jelić rekao je meni i [?] 20/3 da mu je on rekao neko još kuša u B[eču], kod nekijh).

Raspravljalo se je o tom nebi li se držalo nar[odno] vieće svih Hrv[ata], event[ualno] i Slov[enaca], i bilo mnjenja da nije za to vrijeme.¹⁶

Bul[ić]a će se moliti da spomenicu pošalje, pak nek ju razvide Pav[elić], Rit[tig] i Horvat.«

Pod istim datumom Spinčić je zapisao: »Dr. Mile Starčević reče mi 20/3 da bijahu kod njega Bul[ić] i Dul[ibić], da nisu čitali nikakve spomenice. Čudi se Buliću kako je do toga došao, ili ga je Jelić na to potaknuo. Ovaj mu se uobće čini sumnjiv; [dio nečitljiv]; što radi u Zagrebu.

Buliću se čudi također prof. Lukas. Smatra ga poštenim. Sumnjiv mu se čini Dr Jelić. Obći sa Franićem. Tarabocom (sudb. viećnik, bivši drž. nadodvj.) i sličnima. Razni, kao i Lukas, boje se s njim občiti. Bul[ić] kao i Jel[ić] žele poraz Engl[eza].

Spomenica u ostalom hoće ujedinjenje pod kat[oličkim] Habsburzi[ma].«¹⁷

Na temelju Spinčićevih zapisa nameću se zaključci i pitanja: 1) da je Buličeva uloga na spomenutom riječkom sastanku značajna; 2) da je Bulić na taj sastanak došao s već utvrđenim gledištima i svojim pripremljenim prijedlogom memoranduma; 3) da je Bulić u to vrijeme razvio širu aktivnost, koja se nije ograničavala samo na riječki sastanak;¹⁸ 4) važno bi bilo utvrditi

¹⁵ Živojinović, *Vatikan*, 160.

¹⁶ Ovo bi vjerojatno trebalo shvatiti da je o tome bilo riječi u krugu političara s kojima je Spinčić tih dana bio u dodiru u Zagrebu.

¹⁷ AH, Spinčićeva ostavština, dnevnik, k. 2, dk. 20.

¹⁸ U članku »Pregled života i rada don Frane Bulića« (*Hrvatska straža*, br. 172, 31. VII 1934.) donosi se i ovaj podatak: »Godine 1915. poslao je okružnicu na sve naše istaknute ljude, da počnu vijećati o političkom položaju svoga naroda. Pismo su mu odgovorili na tu poruku među ostalim pokojni biskup Dr Mahnić, dr Sušteršić, dr Ribar [vjerojatno dr Otokar Ribarž] iz Trsta, zagrebački ban Tomašić i drugi.« Taj se podatak ponavlja i u *Spomenici prigodom otkrića spomenika don Frani Buliću* 15. IX 1935., Zagreb 1935., 10. Vjerojatno je riječ o Buličevoj aktivnosti, koju je opisao Spinčić.

u čemu su bile razlike između Bulićeva i Mahnićeva nacрта memoranduma; 5) da li se u slučaju Bulićeve akcije radi o dva teksta, jednom koji je podnesen na riječkom sastanku, namijenjen za spomenicu papi, i drugom, na temelju kojega je razvio spomenutu aktivnost u Beču i Zagrebu. Ako bi to bio slučaj, nameće se pitanje kakav je bio odnos između njegovog riječkog i eventualnog drugog teksta?¹⁹

II

U JUGOSLAVENSKOJ DRŽAVI

1. U Parizu za vrijeme Mirovne konferencije

U vrijeme primirja talijanski imperijalizam nastojao je što više učvrstiti svoje teritorijalne pozicije na račun novostvorene jugoslavenske države. Primirje je iskorišteno da se okupiraju područja koja su Italiji obećana Londonskim paktom, ali i s težnjom da se ide i preko toga. Talijanske okupacijske vlasti na široj su osnovi provodile politiku talijanizacije i drastičnog gušenja svakog otpora takvoj politici. Svećenstvo u okupiranim područjima nalazilo se, može se reći, u prvim redovima otpora okupacijskim vlastima, pa je stoga i bilo među žrtvama talijanske represivne politike. Među istaknutim nosiocima organiziranog otpora talijanskim vlastima bio je i splitski biskup Juraj Carić, koji je razvio široku aktivnost u otporu talijanskom imperijalizmu i pružao podršku nastojanjima za stabilizaciju novostvorene jugoslavenske države.²⁰

Pored drugih akcija (u Rimu npr.) Carić je bio vrlo aktivan u krugovima Mirovne konferencije u Parizu, gdje je boravio od veljače do travnja 1919.

---

¹⁹ Za cjelovitiju sliku Bulićevog političkog angažiranja u ovom razdoblju trebalo bi u obzir uzeti i njegove druge akcije, npr. intervencije za one koji su bili izloženi progonima austro-ugarskih vlasti, njegovu aktivnost u mirovnom pokretu i dr. (Usp. K. Šegvić, U službi naroda za svjetskoga rata. Djelatnost Don Fr. Bulića. I dio: Oko spašavanja uhapšenika, *Hrvatska smotra*, br. 5, 1. VI 1933; Verus, Iz ratnih zapamćenja don Frane Bulića, *Hrvatska straža*, br. 1, 2. VII 1929; K. Šegvić, Što je don Frane dočekaol!, *Hrvat*, br. 786, 14. X 1922.)

²⁰ Pitanje prilagođavanja Katoličke crkve novim prilikama i njeno suživljavanje s jugoslavenskom državom složeno je pitanje, treba ga promatrati kroz različite etape i raznolikosti u ponašanju pojedinih njenih dijelova. O držanju dalmatinskog svećenstva u vrijeme stvaranja jugoslavenske države D. Živojinović (Sukob između Vatikana i katoličkog klera Dalmacije 1918—1919, *Zbornik Filozofskog fakulteta*, knj. XIII-1, Beograd 1976, 250) piše: »Za razliku od visokog katoličkog klera drugih jugoslovenskih oblasti bivše austro-ugarske monarhije (Hrvatske, Slovenije, Bosne), dalmatinski kler je odmah stao na stranu nove države Srba, Hrvata i Slovenaca i odlučno se suprotstavio italijanskoj vojnoj okupaciji oblasti dodeljenih apeninskoj kraljevini Londonskim paktom iz 1915. godine. Različito reagovanje katoličkog klera bilo je posledica straha, neizvesnosti i nepoverenja prema politici Italije na istočnoj obali Jadrana, prema Srbiji, njenoj pravoslavnoj dinastiji i brojnosti pripadnika pravoslavne vere u novoj državi. Dalmatinski biskupi i sveštenstvo, sa svoje strane, očekivali su s neskrivenim strahom i nepoverenjem uobličavanje politike Sv. Stolice i njene efekte posle zaključenja primirja s Austro-Ugarskom [...]. Istovremeno, strah od Srbije i pravoslavlja bio je, među katoličkim klerom u Dalmaciji, u poređenju sa raspoloženjima u drugim krajevima, zanemarljiv.«

*List Biskupije splitsko-makarske*²¹ pisao je da je Carić u Pariz putovao »u svrhu da kod mjerodavnih krugova na mirovnoj konferenciji poradi, e da se prebrode sretno sve zapreke, koje su se digle proti jedinstvu narodnom.

Paralelno s radom naše delegacije u Parizu nastojao je presvij. biskup da uvjeri odlučujuće faktore o našim pravednim zahtjevima, kojima traži samo što je naše i ništa drugo.«

Pred Carićev odlazak u Pariz, *Katolički list* je pisao, da Carić u Pariz predvodi delegaciju svećenika »da kod Wilsona i drugih uplivnih državnika predstvuje u ime dalmatinskog episkopata, te svjetovnog i redovničkog klera protiv talijanskog posizanja na dalmatinskim obalama i otocima.«²²

Carić je dolazio u dodir s uglednim predstavnicima britanske, američke i francuske delegacije na Mirovnoj konferenciji, s visokim crkvenim dostojanstvenicima. Vodio je široku kampanju protiv talijanske okupacije, tražio poništenje Londonskog ugovora, zalagao se za stabilizaciju i osnaženje jugoslavenske države, tražio posredovanje i arbitražu američkog predsjednika Wilsona, koji ga je, zalaganjem Pašića, primio na razgovor. Carić je bio u kontaktima i s jugoslavenskom delegacijom na Mirovnoj konferenciji, imao je i vlastite prijedloge za talijansko-jugoslavensko razgraničenje, koje nije bilo usklađeno sa službenim stavom jugoslavenske delegacije.²³

U Rimu i Parizu Cariću nije uspjelo osigurati vidljiviju podršku njegovim nastojanjima, ali je u javnosti nastojao ostaviti drugi dojam.²⁴

---

²¹ God. 1919, br. II—IV, str. 13.

²² Prema navodima I. Radića (n. dj., 193), krčki biskup Mahnić uputio je Mirovnoj konferenciji memorandum u kome je opisao stradanja hrvatskog i slovenskog naroda pod talijanskom okupacijom. U memorandumu je, pored ostalog, bilo rečeno: »Jugoslaveni konačno zaslužuju iza dugog robovanja pod igom njemačkim, mađarskim, turskim, da jednom počnu živjeti životom dostojnim naroda, koji je kroz vijekove lio svoju krv za kršćansku kulturu i za slobodu Evrope. Jugoslaveni odbacuju novoga tlačitelja, koji se nametnuo silom i tvrdo se nadaju, da nas slavodobitni saveznici, koji su krenuli u rat za slobodu potištenih naroda, neće zaboraviti.«

²³ Na sjednici delegacije 24. III 1919. sudjelovao je i Carić, koji je »izložio detaljno ceo svoj rad za vreme svoga bavljenja u Parizu« i spomenuo uticajne osobe koje je posjetio. »Na svim ovim mestima pored usmenog objašnjenja naših teritorijalnih zahteva, biskup je ostavio i pismeni memoar kao svoje lično, a ne službeno gledište naše države.« Takav njegov postupak izazvao je i prigovore jugoslavenske delegacije. Na sjednici od 25. III 1919. dr O. Ribaž je primijetio da se Carić »nije držao zvaničnog memoranduma naše Delegacije i da je, smanjujući naše zvanične zahteve, s obzirom na njegov položaj mogao oslabiti ceo zvanični rad i zvanični memorandum Delegata«. Zbog toga su se delegati složili »da se biskup Carić u svojim ličnim intervencijama kod pojedinih zvaničnih ličnosti po pitanjima naših nacionalnih pretenzija nije držao mišljenja delegacije iznetog u zvaničnom memorandumu i nalaze da takav rad pojedinaca može biti štetan u današnjim prilikama; stoga će svratiti pažnju na sve biskupu«. (B. Krizman — B. Hrabak, *Zapisnici sa sednica Delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919—1920*, Beograd 1960, 86—87).

²⁴ *List Biskupije splitsko-makarske* (br. II—IV, 1919, 13) pisao je: »Kod ovih ličnosti kao i kod mnogih drugih diplomata i stručnjaka, te ostalih uplivnih osoba u Parizu bio je presvijetli najbolje primljen, najpomniji saslušan i od svakoga odnio najljepše nade, da će naša stvar konačno pobijediti.«

Nasuprot takve ocjene, Živojinović (*Sukob između Vatikana*, 270) piše: »Izuzetna oštrina, otvorenost i kritika, iako prikrivena, savezničke politike otkrivali su najpotpunije Carićevo duhovno stanje i razočaranje politikom mirovne konferencije.«

U pratnji biskupa Carića na njegovu putu u Pariz nalazili su se dr. K. Eterović i don Frane Bulić. Bulićev zadatak bio je da dođe u dodir s istaknutim osobama iz svećeničkog i akademskog kruga, u okviru akcije koju je razvio biskup Carić. Bulić se susreo i sa svojim ranijim poznanikom R. Poincaréom, tada predsjednikom Francuske republike.^{24a}

U vrijeme puta u Pariz Bulić se izmirio sa svojim ranijim političkim protivnikom J. Smodlakom. O tome je zapisao: »Kada god. 1919. po želji Vlade i naroda u Splitu ja pošao za dva mjeseca u Pariz (veljača-ožujak 1919) da radim propagandistički za našu stvar proti Italiji osobito u akademskim krugovima i svećeničkim [...] na parobrodu iz Splita na Rijeku grčkomu *Esperia* nekoji načelnici dalmatinski, koji samnom putovali, nedali mira da im kažem kako ću se ja u Parizu sastati sa Dr Smodlakom, s kojim sam u konfliktu toliko godina, s kojim ne općio. Pa jednoga dana na parobrodu rekoh svima: ‚Kada se sastanem u Parizu s Drom Smodlakom, pogledat ću ga dobro u oči, ne pruživši mu ruke, pa ću mu reći: Dragi Smodlaka, nas mala, sićušna politika dalmatinska u Dalmaciji od godina razdvajala, a sada, velika, narodna nas u Parizu spaja.‘ I tako bilo, kada se prvi put u Hotel Madison u Parizu sastali. I od tada u dobrim odnošajima.«²⁵

Nakon što je Pariz napustio Carić, tamo se pojavio biskup Jeglič, koji je došao s motivacijom koja je vodila i Carića, s tim da se Jeglič prije svega angažirao u obrani Slovenaca, koji su ostali izvan jugoslavenske države. Jeglič je u Pariz putovao u suglasnosti s jugoslavenskom vladom, bio je u Parizu u kontaktu s jugoslavenskom delegacijom, čiji je rad podržavao. Od istaknuta austrofila njega je put doveo do odlučna branitelja novostvorene jugoslavenske države, pred germanskom i romanskom opasnošću. U tom smislu on je djelovao u krugovima stranih delegacija na Mirovnoj konferenciji, gdje se, među ostalima, sastao i s američkim predsjednikom Wilsonom.

Nakon Jegličeva odlaska iz Pariza, tamo je objavljen proglašen savezničke narode, u kojem se osuđuje talijanski imperijalizam prema jugoslavenskoj državi. Među potpisnicima toga proglašenja bio je i don Frane Bulić.²⁶

2. Na Kongresu javnih radnika u Zagrebu u rujnu 1922.

Početak rujna 1922. u Zagrebu je održan Kongres javnih radnika (prema različitim podacima, na Kongresu je sudjelovalo dvije do tri tisuće sudionika). Na Kongresu su sudjelovali javni radnici uključeni u različite političke stranke, u prvom redu u Demokratskoj stranci, te oni javni radnici koji se nisu smatrali stranački angažiranima, smatrani su stranački neutralnima, odnosno kao pristaše tzv. srednje linije. U toku pripreme Kongresa, njegova

---

O Carićevoj aktivnosti u Parizu usp. i ove Živojinovićeve radove: Split-ski biskup dr Juraj Carić i njegova borba protiv italijanske politike u Dalmaciji 1918—1919, *Istorijski glasnik* 2—3) 1966; Tajni referendum u okupiranoj Dalmaciji 1919. i njegov politički značaj, *Zadarska revija* 4/1967; Italija i Dalmacija 1918—1920, *Zadarska revija* 1—2/1974.

^{24a} O Bulićevoj aktivnosti u Parizu više vidi Arsen Duplančić, Sjećanja Ivana Milčetića na Split i Franju Bulića, *Kulturna baština* (Split) 15/1984, 44—45.

²⁵ Nacionalna i sveučilišna biblioteka Zagreb, Rukopisna zbirka, Bulićeva ostavština (dalje: NSB, RZ, BO), spis: »Bulićeva zapamćenja. Bulićiada-Smodlakijada-Tartagliada«, neregistrirano.

²⁶ Živojinović, Vatikan, 366—368.

održavanja, i nakon toga, u interpretaciji njegovih rezultata, pojavljivale su se različite tendencije. No, općenito se može reći, da je u vezi s akcijom oko Kongresa dominirala težnja njegovih inicijatora i sudionika, da se angažiraju protiv krajnosti u gledištima o organizaciji države, krajnostima koje su postojale u redovima režima i opozicijskih grupa (ovdje posebno protiv gledišta Hrvatskog kluba).²⁷

Na Kongresu je sudjelovao i don Frane Bulić. Odmah treba reći da je njegovo sudjelovanje bilo zapaženo. Vidjelo se to već po tome što je, uz odsutnog J. Cvijića, bio biran za počanog predsjednika Kongresa. Nakon završetka Kongresa »Limik« (pseudonim) žalio se na slabe rezultate u radu Kongresa, posebno u tome što je niz pitanja ostalo izvan interesa sudionika Kongresa. Smatrao je da treba istaći samo pozdravno pismo J. Cvijića i Bulićev govor, u kojem je on »pokušao da traži malo poizdalje razloge današnjem plemenskom nesporazumu«.²⁸

Bulićevo izlaganje imalo je obilježje i znanstvene rasprave, u kojoj je on iznio svoje poglede na glavne značajke u povijesnom razvoju jugoslavenskih naroda. Odlučio se za takav pristup, kako je na početku svog izlaganja istaknuo, da bi skrenuo »pozornost na početke našega narodnoga opstanka, da se vidi da plemenske opreke, koje sada opstoje, nijesu druge nego posljedica našega povjesnoga postanka i razvitka, te da kako je povijest ove opreke stvorila, tako će ih ona i izravnati i izgladiti«. Hrvati i Srbi, u vrijeme doseljavanja, istakao je Bulić, bili su poznati pod jednim imenom Slaveni. No, »podneblje, klima, konfiguracija zemlje, dodir sa ostatcima stanovništva, koje je prije ove zemlje obitavalo, stvoriše od njih nekoliko različitih skupina, te nakon tri vijeka, poprimivši donekle kulturu, koja je opstojala u zemlji što ju zaposjedoše, stvoriše dvije države Hrvati i Srbi. Razviše se one osobitim, osebujnim životom, osobitim značajkama, i u političkom i u kulturnom pogledu«. Na kulturni razvitak Hrvata i Srba moćno su djelovale dvije kulture, kultura Bizanta i kultura Rima. Naš je narod, objašnjavao je Bulić, »došao na ruševine zapadnih kulturnih naroda i presahnulog bizantinskog stabla, na ovim ruševinama stao je graditi svoju državu, upotrebljavajući svakojaki i dobri i loši materijal, a na presahnuto bizantinsko stao da navrće ogranke čila svoga slavenskoga života. Zahvatile su naš narod u njegovu razvitku dvije struje, obe kulturne: Istok i Zapad«. Podjelu na Istok i Zapad, po Bulićevoj ocjeni, pogrešno se pripisuje samo vjerskom raskolu u X. stoljeću, te se iz toga izvode različite pogrešne posljedice. Tu je podjelu proizveo Dioklecijan, podjelom Rimskog carstva. Ona je kasnije dokončana crkvenim raskolom. Srbi su se razvijali pod utjecajem Istoka, a Hrvati pod utjecajem Zapada. Iz ovog kratkoga povjesničkoga pregleda razabire se, da naša dva plemena imaju ne samo različitu političku povijest, nego i narodnu i kulturnu.

Ova je kultura udarila jaki pečat ovim dvjema skupinama, koji se ne da potezom pera, jednim mahom izbrisati. Plemenske opreke treba da vrijeme izravna. Treće pleme, tj. Slovenci, imaju opet svoj posebni razvoj. Bulić je

---

²⁷ O Kongresu javnih radnika usp. B. Gligorijević, *Politička previranja u Demokratskoj stranci na pitanju politike prema Hrvatskom bloku u drugoj polovini 1922, Istorija XX veka, Zbornik radova*, VIII/1966; isti, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd 1970; H. Matković, *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*, Zagreb 1972.

²⁸ »Limik«, Kongres javnih radnika u Zagrebu, *Nova Evropa* 1/1922, 117.

dalje izlagao: »Svako od naših triju plemena, ujedinjena danas u jednoj jakoj državnoj skupini, donijelo je državnoj zajednici svoj kulturni miraz, jedni sa zapada, drugi sa istoka.²⁹ Ne samo što nije moguće da se ove tri skupine žurno i naglo smijese u jednu jedinstvenu cjelinu, nego to ne bi ni dobro bilo. Treba svim skupinama pružiti mogućnost, da se one usporedno dalje razvijaju, upotpunjuju, usavršavaju, izjednačavaju, dokle se s vremenom stope u jaku cjelinu, koja će predstavljati tip naše zajedničke južnoslavenske kulture.³⁰ Državna zajednica kao politički faktor, ne smije da sprečava, pa bilo i samim pre nagljivanjem, postepenu fuziju kulturnih elemenata sa strujama sa istoka i zapada, nego treba da pogoduje jednakomu, uporednomu i poste-

---

²⁹ U razgovoru s dopisnikom *Obzora*, u povodu svoje 80. godišnjice, Bulić je izjavio: »Mi smo Hrvati prionuli uz zapadnu, a Srbi uz istočnu kulturu. To nas je podijelilo. Kad je bio balkanski rat ja sam govorio: 'Treba zatrpati jamu koju su vijekovi otvorili.' Mi to danas moramo da izvedemo. A naša je sreća, što se dvije kulture ukrštaju na ovom našem teritoriju. Mi smo u hrvatskim krajevima, posebice u Dalmaciji na mostu tih dviju kultura i možemo iz toga da velike koristi crpimo«. (*Obzor*, br. 269, 6. X 1926.)

³⁰ U spomenutom razgovoru s dopisnikom *Obzora*, Bulić je izjavio: »Sada kada smo ujedinjeni i kada smo jedna psiha ... moramo da nastojimo da se snademo i uredimo u ovome krugu (kolu). Jedan smo narod po svojim glavnim osobinama i budućnost nam je zajednička. Samo treba da nađemo što zgodniju formulu za naše unutrašnje uređenje, kako bi se razvijali svi dijelovi naroda, da i mi Hrvati razvijemo sve svoje snage na korist našu i cijele države. I male su državnice talijanske imale razne smjerove kulture, ali su svi poslužili jedinstvu!« Na pitanje dopisnika kako, nakon sedam godina tumaranja, doći do sređenja, Bulić je odgovorio: »Ja nisam političar, ali bih želio da još pod ove svoje stare dane doživim, da ide sve na bolje, a ne na gore... Eto ja sam govorio... Zašto se nije sastalo sve što imamo najboljih i najpametnijih ljudi, pravnika, stručnjaka, naučenjaka i političara, pa se oni nisu dogovorili i bratski sporazumijevali? Mogao se je stvoriti dobar i takav ustav, koji bi sve zadovoljio pa i Hrvate. Zašto se kopiralo ko zna koje modele, a nije se išlo za tim da se iz našeg naroda izvuku smjernice i pouke kako da se sve to uredi? Bilo bi se tako sigurno stvorilo nešto trajnijeg, homogenog, narodnog i drugačije bismo se razvijali!«

Bulić je dalje izjavio da treba uvesti senat. »Kad ga imaju Englezi, Talijani, Čehoslovaci zašto da ga nemamo i mi? Nek u njemu budu reprezentirani svi staleži: učenjaci, trgovci, obrtnici, profesori, radnici, suci itd. Neka kralj ima velik broj civilnih glasova. Takav će senat moći da izvrši svoju važnu i spasonosnu ulogu, jer kralj će imati veće mogućnosti da utiče na rad i razvitak. To je svakako jedno od sredstava da pođemo napred, jer koje li su se puste energije izgubile u dosadanjim političkim razmiricama! Zapušteni su ekonomski interesi u ovoj jednoj našoj zemlji...« (Isto).

U zahvalnici na čestitke u povodu njegove 75. godišnjice, Bulić je pisao: »Pogled na svoj dugi život pobuđuje razne osjećaje i misli. No u meni danas ne vlada jači osjećaj nego što je osjećaj zahvalnosti prema svim mojim prijateljima, a i topla želja da u ovoj našoj Otadžbini nastanu dani sreće i općenita zadovoljstva, da ona bude jaka i poštovana sa svoje razumne organizacije, sa svoje kulturne i građanske pravde, da bude zadahnuta načelima plemenitijih i uzvišenijih duhova, što će izravnati plemenske i vjerske opreke i voditi je putem prosvjete, koja diže uvjerenje da su svi ljudi i narodi na ovoj zemlji braća, pozvana da skupna uzrade za dobrobit čovječanstva!« (NSB, RZ, BO, 24. XII 1921.)

Pet godina kasnije, u povodu svoje 80. godišnjice, Bulić je tu misao varirao, stavljajući u prvi plan nauku: »Nauka, ta jaka socijalna veza što se diže kao svjetionik u ovim tminama i svima nama jednako svijetli, samo ona može da izravna sve narode, vjerske i plemenske opreke te povede narode putem prave prosvjete i time učvrsti uvjerenje, da su svi ljudi i narodi na ovoj zemlji braća pozvana da zajednički porade na dobrobit cijeloga čovječanstva.« (Isto, 20. XII 1926.)

penomu amalgamiranju u jednu novu tvorevinu, koja će nositi oznaku zajedničkoga, biti šira i jača kao što je šira i jača rijeka, koja u svojem toku okuplja dvije i više struja u jedno korito.«

Po Bulićevim riječima, »i kod drugih naroda bilo je, te i danas ima, dakako većih razlika nego što ih naša dva plemena — istočno i zapadno — nose u svojim kulturama, koje su se kroz vijekove razvijale pod raznim uplivima. Pa ipak ti drugi narodi stvoriše jednu kulturu i jednu državnu cjelinu«. Navodeći pojedine zemlje kao primjere za to (Grčka, Rim, Francuska, Italija), Bulić je zaključio: »Tako će biti i kod nas, jer povijesni razvitak naroda zbiva se po istim prirodnim zakonima. Ovo će naše duševno i kulturno ujedinjenje biti brže i uspješnije, ako ga se ne bude na umjetan način usporavalo, čim ga se samo zaustavlja u njegovom prirodnom rastu i razvitku.«

Bulić dalje govori o tome kako su se razvijale kulture i državne zajednice »pojedinih naših plemena«. Tako je hrvatski »narod ili pleme« imao »svoju državnu i kulturnu kolijevku« u Dalmaciji, prenio je odatle na Zagreb, oko koga su se »okupljale težnje državne i kulturne čitavoga naroda«, sve do stvaranja jugoslavenske države. On nije bio zadovoljan kako se Dalmacija uklopila u jugoslavensku državu, u vrijeme njenog stvaranja. »I nije bilo dobro, bilo je prenagljeno, što se i ovo veće prošireno ujedinjenje u jednu cjelinu jugoslavensku nije iz Dalmacije provelo prirodnim načinom putem označenim historijskim zakonima preko Zagreba i Hrvatske. Takovo stopljenje bilo bi poželjno od širokih masa, jer su ove za takovo stopljenje bile odgojene, bile spravljene, i jer su one to željele, i jer bi one to bile shvatile lako i jednostavno. Ovakav prelaz u zajednicu bio bi bez sumnje stvorio s jedne i s druge strane bolje raspoloženje i ublažio one trzavice do kojih se došlo, koje svi mi žalimo, ne zato, što se ne će zajednica, nego za to što se hoće zajednicu jednakosti i bratstva, što se sa obje strane traži, — potpuno opravdano, — da se svakoj prizna ono što joj ide po zaslugama i junačke mišice i kulturne snage i ekonomske moći.«

Razvijajući dalje gornju misao, Bulić je zaključio: »Takova zajednica državna i nacionalna, koja se temelji na izmjeničnom priznanju jednakopravnosti, samo takova zajednica može donijeti zadovoljstvo i biti trajna. Isto tako i unutrašnja struktura takove zajednice može da bude trajna, ako se bude temeljila na jednakopravnosti raznih socijalnih slojeva, od težaka do intelektualaca. Bez jednakosti i bez izmjenična priznavanja prava a također i bez vršenja dužnosti sa strane sviju i svakoga, ne može da bude solidne ni državne ni socijalne zgrade, pa kao što ne smije da bude nejednakosti ni hegemonije plemenske, tako isto ne smije da bude ni hegemonije socijalne — ni ozgora ni ozdola. Ne smije da bude ni partizanske [stranačke] hegemonije, jer i ona tvori nejednakosti i uzrok je nezadovoljstvu, nemiru i trzavicama, koje nose opći zastoj i opće zlo.

Prava kulturnost sastoji se u snošljivosti; ona dovodi do saradnje, a saradnja sviju do boljitka sviju, do procvata i napretka pojedinaca i općenitosti.«

Bulić je protiv uskog stranačkog shvaćanja, ekskluzivnog, koje iz javnog rada isključuje sve one »koji do tančine ne misle jednak«. U solidarnoj izgradnji države trebaju sudjelovati svi oni, koji su za to sposobni.

Svoje izlaganje Bulić je završio riječima: »Prema ovim načelima, crpljenim iz povijesti naroda može i mora se učvrstiti polagano i tiho i naše držav-

no jedinstvo, dakako uvijek u duhu bratske jednakosti, kulturne i građanske pravde. Ovo ja našoj ujedinjenoj domovini od srca želim! Ovo će i biti ako se budu imali pred očima historički zakoni, po kojima se narodi razvijaju. Ovo će biti, ako nam bude uvijek lebdila pred očima domovina i njezina sreća!

Koja da žive, cvati i da se razvija!«³¹

Iz Bulićeva izlaganja na Kongresu zapaža se, da je on govorio o »plemenskim kulturama«, o »troplemenskom narodu«, o tome da će budućnost donijeti ujedinjenje, sintezu plemenskih kultura, stvaranje jedinstvenog južnoslavenskog naroda. No, on je ujedno smatrao da je potrebno u prijelaznom razdoblju uvažavati sve »plemenske raznolikosti«, te u tom duhu osigurati unutrašnju organizaciju države. Takva su gledišta, u različitim nijansama, bila u to vrijeme dosta prisutna među političkim grupama i pojedincima. Već i općeniti uvid u Bulićeva shvaćanja, ona o nacionalnom pitanju, državnom uređenju i socijalno-gospodarskim pitanjima, upućuje na to da je on bio najbliži tadašnjim gledištima Hrvatske pučke stranke. Stoga ćemo navesti neke elemente programa te stranke u vrijeme njenog stvaranja 1919.³²

Državno-pravni program te stranke bio je 1919. ovako formuliran:

»1. Hrvatska pučka stranka stoji na stanovištu državnog i narodnog jedinstva.

2. Stranka će nastojati — uvijek uzimajući u račun faktične prilike u pojedinim pokrajinama — da provede nutarnje uređenje države na osnovu kulturnih i geografsko-ekonomskih principa.

3. Stranka će nastojati oko postepenog niveliranja plemenskih opreka, konfesionalnih suprotnosti i historijskih neskladnosti, što su dotada postojale između pojedinih dijelova troimenog naroda. U interesu je države, unutarnjega mira i plemenskoga uzajamnoga sporazuma, da se proces niveliranja dosadašnjih plemen. razlika i historičkih granica ne urğira nasilnim mjerama, već da se prepusti prirodnom razvoju. Stoga HPS stoji na stanovištu da je pogriješna i po državu štetna potpuna i bezodvlačna centralizacija svih grana uprave. Sva dosadašnja autonomna upravna područja treba da predbježno pridrže svoju samoupravu i da se stvore pokrajinska vijeća, koja će vladama davati inicijativu i obavljati kontrolu njihovog rada. Vlada je odgovorna pokrajinskom vijeću.«

U socijalnom dijelu programa rečeno je, da Hrvatska pučka stranka »štiti opravdane interese svih staleža, a u prvom redu seljaka, koji sačinjavaju najveći dio našeg naroda«. HPS se zalagala da se »svaki stalež organi-

---

³¹ Bulićev referat na Kongresu javnih radnika objavljen je u *Novom dobu* (br. 207, 12. IX 1922. i d., pod naslovom: »Evolucijom do jedinstva.«

³² M. Mitrović (*Jugoslavenska predratna sociologija*, Beograd 1982, 58—59) piše: »U Hrvatskoj, takođe, postoji klerikalna *Hrvatska pučka stranka*, koja je bila pot uticajem Vatikana i antikomunistički raspoložena. Ova stranka oštro istupa i protiv svakog liberalizma, ističe hrvatsko nacionalističko stanovište, a pred drugi svjetski rat čini jezgro velikohrvatskog šovinističkog tabora. Iz njenih redova izrasla je zloglasna »Križarska organizacija«, profašistička koljačka družina. Ova stranka je inače bila malobrojna i u normalnim prilikama nije imala naročitog uticaja na politički život zemlje.«

Ne ulazeći ovdje u detaljniju analizu ove Mitrovićeve ocjene, treba reći da je ona uopćena, ne uzima u obzir različite etape u razvoju te stranke, različite tendencije u njoj i dr.

zuje napose u svoju stranku: *seljaci u seljačku, gospoda u gospodsku, radnici u radničku*, i da se onda u parlamentu pogađaju i da se sporazume na temelju pravednosti«. ³³

Navedimo i to da je na spomenuom Kongresu javnih radnika naglašeno došlo do izražaja nezadovoljstvo s politikom koju je sprovodio S. Pribičević i njegove pristaše. Na pitanju organizacije Kongresa i njegove orijentacije došlo je do sukoba između Davidovićevih i Pribičevićevih pristaša u Demokratskoj stranci. Za Pribičevića je bila neprihvatljiva već svaka pomisao da se govori o bilokakvim promjenama stanja stvorenog Vidovdanskim ustavom. Zato se Pribičević naglašeno negativno odnosio prema Kongresu. Njegovu neraspoloženje nije mimoišlo ni Bulića. ³⁴

3. Na općinskim izborima u Splitu 1926. i 1928.

U svibnju 1926. u Splitu su (i u Dalmaciji) održani općinski izbori. Nakon stvaranja jugoslavenske države izbori u Splitu nisu bili održani, nego je radila imenovana uprava. Zato su izbori imali i posebno značenje, jer su bili povezani s ponovnim uspostavljanjem tradicionalne samouprave u tom gradu. Političke grupacije, koje su na izborima sudjelovale, verbalno su naglašavale da izbori imaju prvenstveno komunalno, a ne političko značenje. No, u praksi, oni su imali naglašeno političko značenje i nosili su sva obilježja tadašnje političke situacije u zemlji.

Na općinskim izborima u Splitu 1926. sudjelovalo je šest političkih stranaka, odnosno grupa; 1) koalicioni Blok seljaka i građana, ³⁵ 2) Savez radnika i seljaka (stvarno je bila riječ o ilegalnoj Komunističkoj partiji), 3) Hrvatska federalistička seljačka stranka, 4) Samostalna demokratska stranka, 5) Hrvatska seljačka stranka i 6) Hrvatska pučka stranka.

Među navedenim grupama vladale su višestruke oprečnosti. Spomenimo najprije oprečnosti između Bloka seljaka i građana i HSS-a. Prvi su uglavnom slijedili vladinu politiku, točnije, njenu radikalnu orijentaciju. To je ujedno vrijeme kad se HSS još uvijek nalazi u vladi s radikalima. No, to je i vrijeme kada ta vladina koalicija doživljava vrhunac krize, kada su odnosi radikala i HSS-a na takvom nivou, da njihov sukob daje gotovo glavno obi-

---

³³ O programu HPS iz 1919. usp. *Narodna politika*, br. 123, 9. V 1919; *Seljačke novine*, br. 37, 11. IX 1919, br. 40, 10. X 1919.

O HPS usp. T. Išek, *Djelatnost Hrvatske seljačke stranke u Bosni i Hercegovini do zavođenja diktature*, Sarajevo 1981; F. Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, Zagreb 1961, I, 326—327; B. Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919—1929*, Beograd 1979.

³⁴ Bulić je zapisao kako mu je M. Abramić 1924. pričao o razgovoru s Pribičevićem, koji je za Bulića rekao da se »bavi republičkom pobunom u Državi«, o tome da je F. Šišić pričao Abramiću kako je Pribičević nezadovoljan s Bulićem »s toga što je on za sporazum«. Abramić je Buliću prenio i to da je Pribičević osobno poništio odluku vlade da se Buliću daje novčana nagrada za njegov istaknuti kulturni rad. (NSB, RZ, BO, Bulićev dnevnik I, 49, 51, 60.)

³⁵ *Novo doba* (br. 114, 19. V 1926.) u tu koaliciju navodi: Demokratsku stranku, Pokrajinski težački savez, Oblasni odbor Saveza zemljoradnika, Narodnu radikalnu stranku, Nezavisnu grupu obrtnika i Nezavisnu građansku grupu. Nosilac liste bio je tadašnji načelnik splitske općine dr Ivo Tartaglia. Splitska radikalna *Država* (br. 213, 19. V 1926.) u tome Bloku vidi radikale, nezavisne i davidovićevce.

lježe političkim sukobima u vrijeme izbora. Tako je splitska radikalska *Država* pisala: »Od oslobogjenja do danas nije bilo nepovoljnijega momenta, sa nacionlnoga gledišta, za provagjanje opštinskih izbora u Dalmaciji, od ovoga kada su oni provedeni. Izbori su provedeni u času, kad je sam predsjednik vlade g. Uzunović, konstatovao u radikalskom klubu, da je Radić prevarant, a kakav je na vrhu uprave, takav je i svugdje u zemlji. Sa najbezdušnjim i demagoškim parolama izbori su vršeni.«³⁶

Hrvatska federalistička seljačka stranka A. Trumbića nastala je na suprotstavljanju Radićevoj politici nakon 1925., kada je došlo do njegova sporazuma s radikalima. Takvo je suprotstavljanje između HSS-a i HFSS-a vodilo i u vrijeme općinskih izbora 1926.

Hrvatska pučka stranka, premda se u svom programu pozivala na više načela, koja su se mogla naći i u programu HSS-a, vodila je već i ranije naglašenu politiku suprotstavljanja HSS-u, i onda kad je ona bila u opoziciji, i kad je bila na vlasti, u suradnji s radikalima. Ovdje nije mjesto da se o tim suprotnostima više govori, no svakako valja reći, da je antiklerikalna orijentacija HSS-a kod toga imala istaknuto značenje.

Blok seljaka i građana na izborima je dobio 10 mandata, Savez radnika i seljaka 10, Hrvatska federalistička seljačka stranka 8, Hrvatska seljačka stranka 7, Samostalna demokratska stranka 5 i Hrvatska pučka stranka 1 mandat.³⁷ Općenito, i s obzirom na programsku orijentaciju, i s obzirom na rezultate izbora, te su se grupacije, pored svih njihovih oprečnosti, mogle uglavnom grupirati u tri kruga: a) Blok seljaka i građana te Samostalna demokratska stranka. Prvi su, uglavnom, bili uz vladu, njen radikalski dio, a drugi su bili u opoziciji. Povezivala ih je unitarističko-centralistička orijentacija. b) Grupacije, za koje je karakteristična bila hrvatska nacionalna orijentacija. Ovdje je riječ o HSS, HFSS i HPS. c) U programu Saveza radnika i seljaka dominirala je klasna orijentacija.

U jednoj dimenziji sukob između političkih grupa, koje su sudjelovale na izborima, ispoljavao se kao sukob dviju nacionalnih orijentacija, hrvatske i jugoslavenske. Grupacije, koje su zastupale hrvatsku orijentaciju, tražile su da općinska uprava u Splitu dođe »u hrvatske ruke«. Tako je pučkaški *Jadran* pisao kako se »državotvorni« i »nacionalni« faktori ne mire »sa narodnim pravorijekom, da je Split hrvatski, kako su i ostali dalmatinski gradovi, da njegova općinska uprava, duh u upravi treba da bude hrvatski«. Broju vijećnika, koje su dobile tri hrvatske stranke, list pribraja i radničko-seljačke vijećnike i tako dolazi do uvjerljive hrvatske većine.³⁸ Nasuprot tome, *Novo doba* je pisalo, iznoseći gledišta Tartagliina Bloka seljaka i građana, da nitko ne osporava hrvatski karakter Splita, ali on je »hrvatski u duhu i u sklopu velike jugoslavenske nacionalne državne ideje«.³⁹

Ni jedna politička grupa nije imala potrebnu većinu, te su bile upućene na koalicione sporazume. Podaci pokazuju da je takvih pokušaja bilo prije saziva prve sjednice općinskog vijeća i izbora općinskih funkcionera. Tako *Novo doba* spominje pokušaj sporazumijevanja Bloka seljaka i građana s

³⁶ *Država*, br. 213, 19. V 1926.

³⁷ Isto; *Jadran*, br. 23, 28. V 1926.

³⁸ *Jadran*, isto.

³⁹ *Novo doba*, br. 114, 19. V 1926.

HSS, te Bloka i federalista, a navodno su postojali i pokušaji HSS-a i HPS da se postigne sporazum s federalistima, što je Trumbić odlučno odbio.⁴⁰

Pred saziv prve sjednice općinskog vijeća, splitska organizacija federalista, uz sudjelovanje vijećnika s liste te stranke, izjasnila se za to da se njeni vijećnici pri izboru općinske uprave ponašaju samostalno. Tumačeći ovaj zaključak kao apstinenciju federalista, *Novo doba* je pisalo kako izgleda da bi u takvoj situaciji »većinu mogli sastaviti radnici i radićevci (17 vijećnika) i da bi oni mogli izabrati svoju upravu«. List, koji je zagovarao politiku Tartagliina Bloka seljaka i građana i sporazumijevanje s federalistima, na mogućnost sporazuma radnika i radićevaca, odgovara: »Smatramo da bi u današnjim prilikama jedna takva općinska uprava mogla biti sudbonosna za interese i za budućnost Splita. Zato nam se čini da je vodstvo Federal. Stranke u Splitu gornjim zaključkom [apstinencijom] preuzelo na sebe jednu tešku odgovornost.« List zatim nastavlja: »Mi znamo da je u stranci g. dr. Trumbića mnogo elemenata, naročito iz trg. i obrt. stališa, koji su osjećali uvijek i osjećaju danas duboko nacionalno, i čije hrvatstvo niti ima niti može da ima išta zajedničkog sa komunizmom i sa klasnim programima. Oni su također i dobri Splicićani, i suviše vole svoj rodni grad i njegov napredak, a da bi mogli tako laka srca izložiti njegovu sudbinu i njegovu budućnost neizvjesnosti. Mi još jednom apeliramo na građanski svijet i lokalni patriotizam izabranih vijećnika, da pri ovoj tako važnoj i sudbonosnoj odluci za ovaj grad, ne ostanu po strani nego se slože i izaberu između sebe jednu takovu upravu koja će biti jamstvo daljnjega razvitka i napretka Splita.«⁴¹ Kad su federalisti i novim zaključcima potvrdili svoje gledište da ne idu u sporazum s drugim grupama, *Novo doba* je ponovo apeliralo na slogu, jer u protivnom nazire opasnost da Split umjesto općinske samouprave dobije komesare.⁴²

Pred sam saziv općinskog vijeća, Ministarstvo unutrašnjih poslova, na temelju Zakona o zaštiti države, poništilo je mandate s liste Saveza radnika i seljaka, s obrazloženjem da su izabrani vijećnici s te liste poznati po svojoj komunističkoj orijentaciji. Tako se stranačko-politička kostelacija u Vijeću još više komplicirala. Kod samog glasanja za izbor načelnika, dr. Jakša Račić dobio je 15 glasova (glasovi Bloka seljaka i građana te samostalaca),⁴³ ing. Jezević 7 (glasovi HSS-a), te devet praznih listića (federalisti i predstavnik pučkaša). U drugom glasanju dr. Račić je ponovo dobio 15 glasova (iz istog kruga kao i prvi put), a preostali vijećnici predali su prazne listiće. I kod trećeg glasanja dr. Račić je dobio 15 glasova, dok su ostali vijećnici izjavili da neće glasati. Tako je Račić bio izabran, ali je on otklonio primiti dužnost.⁴⁴

⁴⁰ Isto, br. 120, 26. V 1926.

⁴¹ Isto, br. 115, 20. V 1926.

⁴² Isto, br. 117, 22. V 1926.

⁴³ *Novo doba* (br. 119, 25. V 1926) navodi, da je Blok seljaka i građana »kandidirao za načelnika g. dra Tartaglia. Međutim, s obzirom da nije došlo do sporazuma glede osiguranja jedne radne većine, koja bi s uspjehom mogla da vodi općinsku upravu, dr. Tartaglia zamolio je da se za njega ne glasa. Stoga je blok, u ime afirmacije, dao svoje glasove za osobu koju je smatrao najuglednijom u svojim redovima, ma da je već unapred g. dr. Račić izjavio da se načelničke časti ne će primiti.«

⁴⁴ Isto.

Novi izbori za općinske funkcionare odloženi su za nekoliko dana. U međuvremenu Tartaglin Blog seljaka i građana uputio je poziv drugim grupama za suradnju u izboru općinskog načelnika. Na ponovljenim izborima za načelnika je izabran Tartaglia, glasovima svog Bloka i federalista.⁴⁵

Don Frane Bulić kandidirao je na listi Hrvatske pučke stranke.⁴⁶ Nije ovdje mjesto da se ulazi u pitanje gdje je ta stranka tada bila u općoj konstelaciji stranačko-političkog života u Jugoslaviji, Hrvatskoj, Dalmaciji, i samom Splitu, niti da se ispituje gdje je ona tada bila u svojoj razvojnoj liniji. No, neke elemente ipak spomenimo. Točnije, spomenimo neke programatske naznake te stranke pred parlamentarne izbore 1927., dakle, nedugo nakon općinskih izbora 1926.

Stranka se deklarirala kao »hrvatska, katolička i kršćansko-socijalna«, glavni su joj temelji »hrvatstvo, katoličanstvo i društvena pravda«, te geslo: »Za hrvatstvo, križ i plug.« U nacionalnoj (narodnoj) i državnoj politici stranka se zalaže za »poštivanje, jednakopravnost i slobodu hrvatstva«. Stranka traži »da Hrvatska, Slavonija i Dalmacija s otocima, Istra i Međimurje imaju hrvatski sabor u Zagrebu i njemu odgovornu hrvatsku vladu s hrvatskim banom na čelu. Hrvatski sabor i njemu odgovorna Hrvatska vlada vrši samostalno u okviru Ustava zakonsku, sudsku i upravnu vlast, a prije svega upravlja samostalno sa svojim financijama.« Isti autonomni položaj traži se i za Bosnu (i Hercegovinu), Sloveniju, Crnu Goru, »a Hrvati u Bačkoj i Baranji neka se na osnovu svoje odluke pripoje Hrvatskoj«. U socijalnom pogledu stranka traži »za svaki stalež socijalnu (društvenu) pravednost«, izjašnjava se protiv »današnjega kapitalističkog načina gospodarenja u državi«. Na temelju takvih gledišta u socijalnim pitanjima, stranka se zalaže za to da se narodno predstavništvo sastoji »od dva sabora: jedan se zanima za pitanja, koja su više političke naravi, a drugi pitanjima koja su više gospodarske naravi«. Uz to bi postojale posebne staleške komore (seljačka, radnička, obrtnička, trgovačka, industrijska, činovnička it.), tako da svaki stalež »ima kao neki svoj sabor, u kojem će zastupnici toga staleža iznositi ono, što je potrebno da se radi za taj stalež. Te staleške komore predlagat će socijalno-gospodarskom saboru zakone za svoj stalež«.

Svoje klerikalno opredjeljenje stranka formulira na ovaj način: »Cijelom politikom mora vladati kršćanski duh, jer je on jedini duh istine, pravice i poštenja. To osobito vrijedi za hrvatski politički narod, koji je vazda svoju sudbinu vezao o katoličku vjeru i katoličku Crkvu. Hrvatstvo i katolička vjera može se kazati, da su tako među sobom povezani kao tijelo i duša. Protiv-

---

⁴⁵ Isto, br. 122, 29. V 1926; br. 127, 3. VI 1926.

Jadran (br. 23, 28. V 1926) tvrdi da na prvoj sjednici općinskog vijeća nije došlo do sporazuma Bloka i federalista, jer Blok nije pristao da federalistima prepusti 4 prisjednička mjesta, dok bi Blok dobio mjesto načelnika i 2 prisjednička mjesta.

⁴⁶ Spomenimo da mu je, prema navodima samog Bulića, Radićeva stranka 1924. ponudila da se kandidira na listi te stranke. Bulić je, naime, zapisao da je 27. XI 1924. iz Zagreba posebno zato došao R. Bačinić, predstavnik HSS-a, da mu ponudi kandidaturu na listi te stranke, »ali da su mu glede svega proste ruke«. On je, navodi Bulić, »odbio kandidaturu, a nikomu živom o ovom nije rekao. A ipak se u Splitu ovo doznalo! A kada u Splitu, to se dakako, javilo u Beograd! Quae tempora vivimus!« Bulić je ovo zabilježio u povodu toga što mu je Ambra-mić pričao da je o tome čuo. (NSB, RZ, BO, dnevnik I, 50).

nici katoličke vjere bili su vazda do danas i protivnici hrvatstva. Tako je do danas i tako će biti u buduće.«⁴⁷

Programatska orijentacija Hrvatske pučke stranke vidi se i iz proglašenja za općinske izbore. U njemu je stajalo:

»Naš Split, stari hrvatski i katolički grad, u kojem od davnine provejava pučki i narodni duh, treba da i u ovom vremenu sačuva lijepe tradicije svoje prošlosti, u kojoj se ističe pobjeda kršćanstva nad poganstvom i slava hrvatske kraljevine, na kojoj će prošlosti rastući Split graditi najsigurnije svoju budućnost.

Na žalost u zadnje vrijeme mnoge naše svetinje i uspomene nijesu bile dostojno poštovane, što više bile su porugom i uvredama susretane.

Sjetite se samo, da se u Splitu za dugo vremena nije smio slobodno vijati naš hrvatski barjak.

Ne zaboravite, da su katolički svećenici i omladinci u našem Splitu, usred grada i usred bijelog dana tvorno napadani samo zato što su na grudima nosili hrvatsku trobojku.

Pamtite, da na ovo hrvatsko historičko tlo nije smio da stupi načelnik hrvatskog glavnog grada, našeg bijelog Zagreba. Nestalo je hrvatske trobojke sa 'puntarskog' kazališta, uklonjena je i sa našeg lijepog Marjana.

Sve se to događalo na žalost u našem Splitu, u kojem su se htjele uništiti i hrvatske i katoličke tradicije, koje je onako jako zastupao u svojim djelima veliki sin našeg grada, hrvatski i kršćanski pisac, Marko Marulić.

Silom je bio zatumljen hrvatski osjećaj Splita. A tada je jedina Hrvatska Pučka Stranka u onim danima progona hrvatstva u ovom gradu neustrajivo istupala na obranu kršćanskih i narodnih prava i osjećaja.

Hrvatska Pučka Stranka prva je koja je digla svoj glas za obranu općinske autonomije, da se u njoj bude razviti u najširim granicama mjesna samouprava. Dr. Ante Dulibić isposlovaio je novi općin. izborni red. Vjerna svojoj prošlosti ona će se i u buduće svom snagom zalagati za općinsku autonomiju, tim više što joj vidovdanske stranke nacrtom novog općinskog zakona spremaju grob, iz istih onih razloga, iz koji do danas nisu provele u djelo ni ono malo oblasnih i sreskih samouprava što su ih u ustav unijele.

Kao kod svih dosadanjih općinskih izbora tako se i kod ovih neminovno sukobljuju razni politički, kulturni i socijalni pogledi.

Hrv. Pučka Stranka ističe prama strankama koje su donijele i pomogle donijeti centralistički i hegemonistički ustav, a koje bi htjele zagospodariti i našom općinom, svoje ispravno dosljedno zastupano *hrvatsko, autonomističko stanovište* uređenja naše države. Samo na tom stanovištu moći će da i općina postane ono, što svi mi općinari želimo, slobodna općina slobodnih općinara.

U *kulturnom pogledu* Hrvatska Pučka Stranka stoji na stanovištu kršćanstva, koje je najsigurniji temelj svakog istinskog kulturnog napretka.

U *socijalnom pitanju* Hrvatska Pučka Stranka, kao stranka kršćanske demokracije, stoji na stanovištu saradnje svih staleža, uz odstranjivanja staleške borbe i premoći jednog staleža nad drugim. U tom smislu će i njezini zastupnici u djelokrugu općinskog zastupstva u najvećoj mjeri i dosljedno

---

⁴⁷ Brošura: »Što je Hrvatska pučka stranka i što ona hoće? Načela i program stranke. Pouka hrvatskom narodu pred izbore 11. rujna 1927.«, Zagreb 1927.

provoditi u praksi ova načela, koja traže da budu zaštićeni pravedni interesi svih slojeva, osobito onih, koji su slabiji i najviše trebaju zaštite. *Težaci, radnici, zanatlije, obrtnici, pomorci, ribari, činovnici, penzioneri, beskućnici*, u jednu riječ mali puk naći će uvijek najizdašniju zaštitu kod zastupstva Hrvatske Pučke Stranke, jer je ona pučka i kršćanski orijentirana.

Hrvatska Pučka Stranka izabirući u našoj općini predstavnika koji bi najbolje odgovarao ovim njezinim idealima, našla ga je u osobi svima poznatog, svugdje slavnog i čašćenog seljačkog, pravog pučkog sina.

Msgra Don Franu dra Bulića

prekaljeni karakter, prokušanog narodnog borca, uzornog svećenika, učejnaka svjetskog glasa. Njegova prošlost, njegova ljubav i njegove zasluge za slavu splitskih sela i splitskog grada najbolje su jamstvo za provođanje našeg programa.«⁴⁸

Ako se i prethodno citirani dokumenti Hrvatske pučke stranke usporede s Bulićevim koncepcijama na Kongresu javnih radnika lako će se naći vidljive sličnosti.

Ne samo iz Bulićeve kandidature na listi Hrvatske pučke stranke na općinskim izborima 1926., nego i iz drugih podataka, iz prethodnog razdoblja, kao i u vrijeme općinskih izbora 1926., te kasnije, lako će se uočiti njegova koncepcijska povezanost s tom strankom. No, iz toga ne valja obvezatno zaključiti o njegovoj užoj organizacijskoj i užoj programatskoj vezanosti za tu stranku. Karakterističan je upravo slučaj s općinskim izborima 1926. Naime, na jednom primjerku spomenutog proglašenja za općinske izbore Bulić je zapisao: »Primio dne 13/V 1926. a da za ništa ovo nisam znao.« Iz toga se vidi kako je Hrvatska pučka stranka željela u svoje stranačke interese iskoristiti Bulićev autoritet, a da prethodno nije ni tražila i provjeravala njegovu identifikaciju sa svim elementima programa te stranke.⁴⁹

Prvoj sjednici općinskog vijeća Bulić je predsjedavao kao dobni predsjednik. Otvarajući sjednicu Vijeća, on je izjavio:

»Pozvan od mojih osamdeset godina života, od kojih skoro šezdeset provedenih na javnom polju kulturnoga rada u ovoj zemlji, a najviše u ovoj Općini i u ovom gradu, pozvan, da kao najstariji rukovodim izborom načelnika i prisjednika ove Općine, neka mi bude dozvoljeno, da vas zamolim da, pri ovom svečanom činu, budete nadahnuti ljubavlju za ovaj grad, i za ovu općinu. Gospodo Vijećnici! Kao Hrvat, sin ove Općine, veseli me da mogu

---

⁴⁸ NSB, RZ, BO, Zapamćenja II.

⁴⁹ Bulić je 28. IV 1926. zabilježio: »Inž. Kaliterna u sjednici Uresnoga Povjerenstva reče mi, da su nekoji [dodano: radikalni klub] kandidirali za općinskoga vijećnika u Gradskom klubu protu Sergeja Urukala, pravoslavna parohu u Splitu od avgusta 1925. Na to je on rekao da neće popova u općinskom novomu vijeću. Na opasku nekoga pa ni Don Franu Bulića, on reče: nikakvog popa, pa ni Don Franu. Kada ja od njega to čuo — opaziti da Inž. Kaliterna nije to rekao iz koje zlovolje proti Don F. Buliću, nego samo da osujeti izbor Urukala — kako mi reče on sam — tada ja primio kandidaturu Pučke hvr. stranke, da budem nosilac liste, da budem kandidiran, što mi je bilo nazad 20 dana ponuđeno a ja oklijevao. Konservator spomenika Bulić, da ne bude u Dioklecijanovoj Palači i općinski vijećnik!« (NSB, RZ, BO, dnevnik II, 190).

U Solinu je Bulić na izborima dobio jedan glas, zbog čega je bio nezadovoljan. (Isto, 196, 199).

otvoriti prvo od naroda izabrano Općinsko Vijeće u ujedinjenoj Domovini i u ovom najstarijem gradu u našoj Državi. Ne da se opravdati, što je općinska autonomija bila sistirana za skoro osam godina nakon ujedinjenja u ovoj zemlji, koja je za municipalnu autonomiju vodila vjekovne borbe i njome ispisala najslavnije stranice svoje povijesti. Ovu autonomiju, kao nasljedstvo naših starih predaja i kao залог budućnosti naše Općine treba da brižno čuvamo. Radi ovoga razloga i radi historičkog postanka i razvitka ovoga našega u Domovini najstarijega grada, koji i ako se je spleo oko palače moćnoga rimskog imperatora, rođena na području ove Općine i nikla iz pučkog staleža, ovaj je grad ipak narastao priljevom hrvatskoga puka, koji je ovu zemlju pred trinaest stoljeća nastanio; s ovih razloga, žalim što je ovo prvo Vijeće, u ovom prvom sastanku, nepotpuno.⁵⁰ Ne ću da ocjenjujem razloge s kojih se je to zbilo, ali kao stari građanin Splita i pučki sin, uvjeren sam, a i Vi sa mnom, da naš mali puk tražeći svoja klasna prava, ne teži za ciljevima, koji se kose sa poretkom društva i Države.⁵¹

Žalim nadalje, što je pri utvrđenju i objavljivanju izbornog rezultata, u nesuglasju sa sobom i sa općinskom autonomijom, taj rezultat nepravilno objavljen, protivno zaključku jedino nadležnog glavnoga biračkog odbora i time ovo vijeće djelomično nepravilno sastavljeno.⁵²

Nakon ovog Bulić je, kao predsjedavajući, pozvao da se pristupi izboru općinskog načelnika.⁵³

Prije pristupa izboru načelnika dr Berković je, u ime HSS-a, uložio protest zbog poništenja mandata s liste Saveza radnika i seljaka. On je izjavio, da je »općina zajednička svojina svih građana«, pa je zato »pravo da u Vijeću uzmu učešće svi oni, koji su na izborima, slobodnim narodnim povjerenjem, izabrani za vijećnike«. Po Berkovićevim riječima, »iznimne mjere poništavanja mandata izabranih vijećnika upotrebljene su samo u Dalmaciji, i za to su neshvatljive i nerazumljive, i daju temelja opravdanoj sumnji, da je to učinjeno na zahtjev nekih koji misle i hoće da pošto-poto sačuvaju u svojim rukama vlast nad općinskim dobrom. Dok ovo konstatujemo, najodlučnije prosvjedujemo.«

Izborni protivnici HSS-a nastojali su Berkovićev protest što više iskoristiti u propagandne svrhe protiv te stranke.⁵⁴ Tako je splitska radikalna

---

⁵⁰ Odnosi se na poništenje mandata s liste Saveza radnika i seljaka.

⁵¹ *Novo doba* navodi da je kod ovih zadnjih Bulićevih riječi u publici na galeriji nastalo »živo komešanje« i čuli se protesti. Sreski načelnik opomenuo je publiku i zaprijetio da će se galerije isprazniti. Na to su protestirali Trumbić i J. Berković, s obrazloženjem da sreski načelnik nema pravo opominjati publiku, jer je to pravo predsjedavajućeg.

Prema navodima pučkaškog *Jadrana* (br. 23, 28. V 1926.) »na galerijama je bilo na okupu orjunaša i samostalaca, koji su galamili tako, da je trebalo galerije isprazniti«.

⁵² Riječ je o prigovorima da je jedan mandat, koji bi imao navodno pripasti Hrvatskoj pučkoj stranci, dodijeljen samostalcima.

Na ovaj Bulićev prigovor ponovno se umiješao sreski načelnik, izjavivši da ne može dozvoliti da Bulić dalje govori u tom smislu. Ovaj istup sreskog načelnika ponovno je izazvao proteste Trumbića i Berkovića.

⁵³ O toku prve sjednice općinskog vijeća usp. *Novo doba*, br. 119, 25. V 1926; *Jadran*, br. 23, 28. IV 1926.

⁵⁴ U vrijeme Berkovićeva govora u publici su se čuli glasovi negodovanja, uzvik: »U Moskvu s Vama.«

Država pisala da je Berković, u ime HSS-a, »otvoreno istupa u obranu komunistu protiv države. Jedan državni činovnik, koji kaže da je nezakonita odluka Ministarstva o poništenju komunističkih vijećnika, šta više da je ta odluka donijeta na zahtjev nekih, koji hoće da pošto poto očuvaju u svojim rukama vlast,⁵⁵ jedna je takova povreda državnoga autoriteta, da se samo po sebi nameće pitanje, da li dotični činovnik može dalje ostati na svome mjestu.« List ide i dalje i »skreće pažnju kr. Državnom Odvjetništvu, da izvidi, nisu li u ovakovoj tvrdnji sadržana obilježja kažnjivog djela«, te da »nadležna vlast« mora »uzeti u obzir ovo nevigjeno i nečuveno istupanje jednog državnog činovnika, kakav je dr Berković, na odbranu poništenih komunističkih mandata protivu jedne vladine odluke.«⁵⁶

Nakon Berkovića, protest je, u ime federalista, iznio Trumbić. On je predsjedavajućem (Buliću) postavio pitanje zašto na sjednicu nisu pozvani svi izabrani vijećnici. Trumbić je nastavio: »Ako odgovor što će nam ga on [predsjedavajući] dati [...] bude takav, da on zakonito opravdava nepozivanje deseterice vijećnika na današnju sjednicu, bude opravdano po zakonu, onda ćemo vidjeti, što će dalje ovo tijelo danas raditi. Ako ne bude opravdano po zakonu, onda nastaje neminovna posljedica to da ovo tijelo danas zakonito ovdje ne postoji i da je ono prema tome u pravnoj nemogućnosti, da izvrši zadaću, koja mu je povjerena, naime da izabere načelnika i 6 prisjednika.« Trumbić se u svom protestu pozivao na zakonske propise i dokazivao kako za poništenje radničkih mandata nema zakonske osnove, makar oni i bili smatrani komunistima. »Da se radi o kojim mu drago ljudima, federalistima, radikalima, demokratima sve jedno. Za nas vrijede samo objektivni razlozi.« Trumbić je predsjedavajućem postavio pitanje, zašto na sjednicu nisu pozvani vijećnici s radničke liste, odnosno zašto u prozivci nisu spomenuta i njihova imena. Bulić mu je odgovorio »da se to zbilo po zakonu o zaštiti države, u koliko je on obaviješten, a drugo nema što da kaže«. Trumbić je na to protestirao, jer, po njegovu mišljenju, »bez obzira kojoj partiji pripadaju i koje je mišljenje ljudi kojima je poništen mandat, jer je naša općina lišena svojega prava da ima integralno svoje zastupstvo od 41 člana«. Smatrao je da, kad su već mandati jedne liste poništeni, izbori imaju biti ponovljeni.⁵⁷

---

⁵⁵ HSS je nastojala stvoriti dojam da su radnički mandati poništeni nakon što dotadašnji načelnik Tartaglia nije uspio za svoj izbor osigurati radničke glasove (*Novo doba*, br. 123, 29. V 1926.)

Za uzvrat pristalice Tartagline liste odgovarali su da je radničke mandate poništila vlada u kojoj se nalazi i HSS, odnosno Ministarstvo unutrašnjih poslova, u kome je podsekretar bio predstavnik HSS-a dr Pernar (*Isto*, br. 120, 26. V 1926.)

⁵⁶ *Država*, br. 215, 26. V 1926.

⁵⁷ *Novo doba*, br. 119, 25. V 1926.

Država je pisala da je Trumbić zaodjenuo »obranu komunistu u uobičajene njegove pravničke diskviziije i sofisterije. Njegova je argumentacija sasvim pogrešna«. Taj će list dalje tvrditi i ovo: »Na prvoj sjednici opštinskog vijeća bilo je licitacija između Hrvatske Pučke Stranke, Federalista i Radićevaca ko će više da steče simpatije komunistu.

Radićevci su ipak u licitaciji pošli najdalje u prozirnoj namjeri, da sebi osiguraju komunističke glasove, ako dođe do dopunskih izbora za upražnjena mjesta — kojih izbora inače ne može da bude, jer ih zakon ne predviđa za slučaj poništenja komunističkih mandata.« (*Država*, br. 215, 26. V 1926.)

Razumije se, da protesti zbog poništenja radničkih mandata nisu proizlazili iz makakve simpatije za tu listu, nego prije svega iz stranačko-političkih razloga pojedinih grupa u općinskom vijeću. No, ipak je potrebno na te proteste ukazati,

Berković se, u ime HSS-a, pridružio Trumbićevu protestu. No, Trumbić je tu solidarnost s negodovanjem odbio, izjavivši: »Ali ja i moji drugovi ne slažemo se sa izjavom Dr Berkovića, koju je danas pročitao u ime vijećnika HSS i ako se nije čula [zbog galame u publici], jer je druga njegova tendencija, a naša je da branimo zakon i ništa drugo.«⁵⁸

Vratimo se opet Buliću. Spomenuto je da je on, kao predsjedavajući, pozvao na glasanje za izbor općinskog načelnika. Nakon tog njegovog poziva istupili su Berković i Trumbić, kako je gore rečeno. Tek nakon toga pristupilo se izboru. Prije nego je glasanje završeno, Bulić je izjavio: »Ja sam star. Ne samo kao građanin nego i kao svećenik ja velim: Mir i ljubav! To znaju ljudi starije generacije. Pošto su sva moja nastojanja ostala bezuspješna, ja se odričem mojeg vijećničkog mandata, i molim da se pozove mojeg zamjenika da nastupi na moje mjesto i da on dade svoj glas pri glasanju.«⁵⁹

Prisutni vijećnici nastojali su Bulića odgovoriti od te odluke, ali bez uspjeha. Nakon toga uslijedila su tri ponovljena glasanja, kako je naprijed prikazano.⁶⁰ U povodu različitih tumačenja njegove ostavke, Bulić je sutradan *Novom dobu* dao objašnjenja. O tome je taj list pisao: »Mons. Bulić nas

---

jer se ponegdje može pročitati kako tih protesta uopće nije ni bilo, osim onog od strane F. Bulića.

Kasnije, u vrijeme općinskih izbora 1928., Trumbić je o poništenju radničkih mandata 1926., pisao: »Pitanje eventualnog poništenja radničke liste je vrlo važno. Godine 1926. radnici su se dali izigrati. Onda je poglavarstvo (koliko se sjećam) izdalo dekret, kojim je, po nalogu velikog župana, a po naređenju ministarstva, poništilo cijelu listu, time suviše da je od svoje strane zabranilo radničkim vijećnicima pristup u vijeće i učestvovanje u njegovom radu. Stoga radnici nisu bili pozvani ni na prvu, kao ni na ostale sjednice općinskog vijeća. Radnici su se žalili, ali su pogrešno upotrijebili pravni lijek. Predali su tužbu državnom savjetu i ništa drugo, smatrajući da je poništenje uslijedilo po nalogu ministra unutrašnjih djela. Državni savjet nije uzeo u pretres njihovu tužbu sve do raspusta općinskog zastupstva, a onda je tek izdao rješenje, kojim je odbio tužbu zbog nadležnosti, s razloga što je tužba morala biti podnesena upravnom sudu u Dubrovniku, jer da se je radilo o odluci velikog župana, dotično poglavara. Ako se poništenje ponovi treba da radnici podnesu tri tužbe, jednu na državni savjet, a drugu jednaku na upravni sud u Dubrovniku protiv poništenja, a treću svakako na upravni sud u Dubrovniku protiv zabrane poglavarstva o učestvovanju u radu općinskog vijeća. Ti će pravni lijekovi imati tu pravnu posljednicu da odluka o poništenju, kao i o zabrani, neće postati pravomoćna sve dok ne dođe konačno rješenje, i da će radnici imati pravo da učestvuju u prvoj i u ostalim sjednicama vijeća. Ako bi pored toga radnici neprimili poziv na prvu sjednicu vijeća, na koji poziv imaju pravo po općinskom izbornom zakonu, trebaće odmah na prvoj sjednici staviti predlog i izglasati zaključak o odgodu izbora uprave za daljnjih osam dana, tako da na drugu sjednicu budu i radnici pozvani, sve dok se ne riješi njihova tužba.« (Arhiv Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, fond Jugoslavenskog odbora, f 60 D VI/26, Trumbićevo pismo dr Stjepanu Vukušiću, predsjedniku Hrvatske federalističke seljačke strane u Splitu, 21. XI 1928., iz Pariza).

⁵⁸ *Novo doba* (br. 120, 26. V 1926) je povodom toga pisalo: »Interesantno je bilo vidjeti, a djelovalo je i komično, kad su se radićevci neprestano pridruživali protestima federalista, htijući silom da nametnu jednu koaliciju koju je g. dr. Trumbić, u ime federalista, uporno otklanjao, gotov s indignacijom.«

⁵⁹ *Novo doba*, br. 119, 25. V 1926; *Jadran*, br. 23, 28. V 1926.

⁶⁰ Prema navodima *Jadrana* (isto), kad se Bulić, nakon ostavke, »pojavio među publikom, koja je ispred općine čekala rezultat prve sjednice, priređene su mu tople i spontane ovacije«.

upozorava da su tekstualne njegove riječi prilikom jučerašnje odreke na vijećništvo općine Splitske glasile ovako: 'Ja kao stari građanin i svećenik bio sam uvijek za mir i ljubav i sporazum. To znaju ljudi stare generacije. Pošto su sva moja nastojanja oko sporazuma ostala bezuspješna, ja se odričem mojeg vijećničkog mandata.'

Osim toga Mons. Bulić nas upozorava da je za slučaj kad se ne bi bio odrekao i kad bi novi načelnik bio imenovan, namjeravao poslije izbora načelnika reći još i ove riječi: 'Pri zaključku obavljena ovoga čina do kojega je došlo kroz stranačke borbe u izborima, da mi bude dozvoljeno, kao najstarijemu u ovome krugu i kao svećeniku, mira i ljubavi, da apeliram na ugledno vijeće, neka ovim časom smatra da su sve borbe svršene i da nastupa svima nama dužnost zajedničkoga rada i natjecanja za moralni i materijalni napredak ovoga grada i ove Općine u njihovu hrvatskomu karakteru i u važnoj ulozi, koju Split ima u cijeloj našoj Domovini, ujedinjenoj pod žezlom našega narodnoga Vladara. *Živio naš vitežki kralj Aleksandar! Živio naš Split! Živio naš novi načelnik!*'⁶¹

U svojim *Zapamćenjima* Bulić je zapisao da je kao »stariji po godinama, predsjedao izboru Načelnika Općine Splitske i prisjednika, držao govor. Nedošlo do sporazuma i ja položio mandat općinskoga vijećnika.«⁶²

Kao što se vidi, Bulić je ostavku dao zbog nezadovoljstva sa stanjem odnosa među političkim grupacijama u općinskom vijeću, određeniije, zbog toga što nije došlo do sporazuma oko izbora općinskog načelnika. No, već tada njegovom govoru, i ostavci, pokušavalo se dati drugo značenje, naime, u središte se stavljalo njegovo nezadovoljstvo što su poništeni radnički mandati. Tako je radikalska *Država*, citirajući Bulićeve riječi da je »uvjeren, da naš mali puk tražeći svoja prava, ne teži za ciljevima, koji se kose sa poretkom društva i države«, odgovarala: »Čudi nas da je ove riječi mogao da reče jedan stari i uvaženi učenjak, jer kad on tako tvrdi možemo zaključivati da je on sve ovo vrijeme živio više u duhu rimskih iskopina nego u duhu vremena. Baš u Splitu više puta događaji su pokazali, da je 'mali puk, tražeći svoja klasna prava' išao za ciljevima koji se i te kako kose i sa društvenim i sa državnim poretkom i otvoreno na splitskim ulicama manifestirao za crvenu Rusiju!«⁶³

Nedugo iza Bulićeve ostavke u općinskom vijeću, on je formalno prešao biti ravnateljem Arheološkog muzeja (imenovan je dr M. Abramić). Ovo smjenjivanje u javnosti se povezivalo s njegovim istupom u općinskom vi-

---

⁶¹ *Novo doba*, br. 120, 26. V 1926.

Jadran, (br. 23, 28. V 1926.) o Bulićevoj ostavci je pisao: »Msgr. Don Frane dr Bulić kao svećenik, kao Hrvat, sin ove općine opetovano je pokušao da dođe do sporazuma za izbor cjelokupne uprave. Kad je vidio, da je sve njegovo nastojanje ostalo uzaludno, te se je bez prethodnog sporazuma pristupilo glasanju za izbor načelnika, vidljivo uzbuđen i sa dostojanstvenom motivacijom izjavio je, da se mora povući te se je odrekao i dobrog predsjedništva i vijećničke časti.«

⁶² NSB, RZ, BO, *Zapamćenja* II, 196.

⁶³ *Država*, br. 215, 26. V 1926.

Bulić je zapisao: »Donosi mi se vijest da su Radikali po gradu ljuti na Don Fr. Bulića zbog ove izjave u Općinskom vijeću o [dio teksta nečitljiv] liste radničke. Opetuje se: Bulić je u socijalnim pitanjima učenik Isusa Krista i pristaša načela enciklike Lava XIII Pape o socijalnim pitanjima.« (NSB, RZ, BO, *Zapamćenja* II, 215.)

jeću, određenije, njegovim nezadovoljstvom zbog ukidanja radničkih mandata.⁶⁴ Tako je Bulić već tada stekao reputaciju simpatizera komunista.⁶⁵

Dakako, Bulićev istup u obranu radničkih mandata treba primiti u kontekstu tadašnjih prilika s odgovarajućom pažnjom, i kao izraz njegovih demokratskih nazora, ali i korigirati legendu o tome kako je Bulić ostavku podnio u znak protesta zbog poništenja radničkih mandata. A takve legende traju i do naših dana.⁶⁶

Sredinom listopada 1928. u Splitu se ponovno održavaju općinski izbori. Na tim izborima ponovno je sudjelovala Hrvatska pučka stranka. Valja se

---

⁶⁴ U povodu Abramićeva imenovanja Bulić je zapisao da »ovom stanju stvari kao da je doprinijela okolnost« njegova istupa na sjednici općinskog vijeća, protest protiv navodnog poništenja jednog mandata Hrvatske pučke stranke i poništenja radničkih mandata. On dalje bilježi da je ing. Senjanovića, koji je početkom lipnja 1926. bio u Beogradu, u vezi s općinskim poslovima, upitao »što nosi iz Beograda«, na što mu Senjanović »reče da ga ljuti Split, da je komunistički«. Bulić dalje navodi kako mu se prigovaralo i to što je protestirao protiv poništenja jednog pučkaškog mandata, ciljajući na načelnika Tartagliu, koga je podržavala vlada. Uz sve te informacije Bulić odgovara: »Sve ove okolnosti za zloguke dobro došle. Ali Don Frane Bulić učenik je Isusa Krista, a ne kojekakovih komunista.« (Isto, 214.)

Krajem srpnja 1926. Bulić je zapisao kako mu je Abramić pričao da je na prvoj sjednici općinskog vijeća, kao najstariji vijećnik, trebao dobiti orden Karađorđeve zvijezde, ali je to bilo obustavljeno zbog njegova »komunističkog govora«, te stoga što se u samom početku govora nije sjetio kralja, a ne na kraju govora, kao što je to namjeravao. Bulić je iz svega zaključivao da u njegovu smjenjivanju u Muzeju »ulazi politika«. (Isto, 255.)

Na drugom mjestu Bulić je zapisao kako je iz Beča dobio *Federation balcanique* i šaljivo dodao, da će ga »još uvrstiti u revolucionare«. (Isto, 230.)

Vinka Bulić, supruga Bulićeva sinovca Mate, zapisala je 17. VI. 1926: »Govorila sam neki dan sa Don Vinkom Brajevićem urednikom 'Novog Doba' glede one sjednice kad je bila za izbor načelnika i Don Frane kao dobní starješina predsjedao, te se smutio i gotovo suzama na očima držao govor pa svi našli da je to senilnost (inšempian 80 god.). Rekla sam Don Vinku da su se u velike varali, jer ako je pokazao slabost, to je bilo jer se ticalo nepravice, ticalo se ukidanja radničkih mandata, zaostalosti grada itd.

Al Don Vinko tuče svoju da je Don Frane star čovjek više, da niko ne vodi više računa što govori. 'Čemu ovaj govor — veli mi — gdje brani radnike što su im ukinuli 10 mandata. Šta se pača, ludo je to bilo od njega.' Ja mu velim: 'To Vi velite tako i Vaša okolina da je ludo govorio —al ima hiljada onih koji baš odobravaju D. Fr. ono što je rekao i što je uzeo ih u obranu. Svak zna da D. Fr. sigurno nije komunista već brani nepravicu [naknadno dodano: koja radnicima nanesena]. — Jest, ali eto — nastavlja Don Vinko — što je time postigao! Ništa! Čuo sam da je svrgnut kao ravnatelj Muzeja, pa eto nije ni to više za nj bilo.' — Našto ću ja: 'Ne radi se o tome, već o načinu kako se pri tome postupilo!' A on: 'Eto vidite. Čuo sam da mu je bila određena Karađorđeva zvijezda, to je najveći orden u našoj državi pa da radi govora baš na opć. sjednici su mu uskratili.'« (NSB, RZ, BO, V. Bulić, Dnevnik II.)

⁶⁵ V. Bulić je kasnije (27. IX 1931) zabilježila razgovor s Trumbićem, koji je smatrao da je sva politika prestala pod pritiskom gospodarske krize. Bulić je smatrao da »i mi idemo u susret socijalnoj revoluciji«, da »smo gotovi« ako se zaplete u Mandžuriji, »a šta će biti onda ko može da zna«. V. Bulić je uz to zapisala svoj komentar: »Svakako D. Fr. se nema bojati komunista, oni su za nj. Ne zaboravljaju oni da se on zauzeo za mandate radnika na prvoj općinskoj sjednici nakon izbora kad su im bili ukinuli. Ali to lokalno. Lavina će doći sa zapada od milijuna nezaposlenih i koji će smjer opet tko zna.« (NSB, RZ, BO, V. Bulić, Dnevnik IV, 587.)

⁶⁶ Usp. o tome npr. V. Foretić, Sjećanja na don Franu Bulića, *Don Frane Bulić*, katalog izložbe, Split 1984., 198—199; Milan Ivanišević, Frane Bulić, *Kulturna baština*, 15/1984., 13.

prisjetiti da je to vrijeme nakon atentata u Skupštini i događaja koji su nakon toga slijedili. Posebno se treba prisjetiti da je u novoobrazovanu vladu (27. VII 1928.) Antona Korošca ušla i Hrvatska pučka stranka, a njen predsjednik Stjepan Barić postao je ministar socijalne politike. U to vrijeme općenito, kao i u parolama za općinske izbore 1926., stranka je isticala uglavnom iste parole. U pitanju državnog uređenja ona je isticala »hrvatski autonomistički program« i zalagala se za »zakonitu promjenu ustava«. ⁶⁷

Hrvatska pučka stranka ponovno je na izborima računala na Bulića. Bio je već izrđen i nacrt izbornog proglašenja (uglavnom u okvirima proglašenja iz 1926.) s Bulićevim imenom. No, Bulić je ovaj put kandidaturu otklonio. V. Bulić je o tome zabilježila: »Dalje mi je rekao da mu je došla delegacija od Pučke stranke da ga nose za nosioca liste za opć. izbore na što je on odgovorio da ne će jer on pripada stranci al kad je ova stranka režim, od tada stoji po strani jer on nije režimlja. Samo kao Hrvat izvan stranke ili s opaskom da ne pripada stranci režima.« ⁶⁸

4. Bulićeva neostvarena misija u Pariz 1928.

Nakon atentata u Skupštini u lipnju 1928., Seljačko-demokratska koalicija (točnije, Hrvatska seljačka stranka) poduzimala je različite inicijative i u inozemstvu, s ciljem da se javno mnijenje, politički faktori i pojedinci pridobiju za podršku gledištima opozicije u Hrvatskoj. Među raznim takvim inicijativama bila je i ta da Bulić putuje u Pariz, kod R. Poincaréa, tada predsjednika francuske vlade. Ta je inicijativa nastala u Trumbićevu krugu. ⁶⁹ Iz daljih podataka vidjet će se da su s tom inicijativom uz Trumbića bili povezani pristaše Hrvatske pučke stranke Kerubin Šegvić i Svetozar Rittig. Iz raspoloživih podataka vidi se da su s tom inicijativom bile upoznate i neke druge osobe, a može se pretpostaviti da ih je bilo i više, nego što se iz raspoloživih podataka vidi. Trumbić je inače isticao potrebu čuvanja tajne o toj misiji. Tako je u pismu Buliću, 29. IX. 1928., pisao: »Nastojte da stvar bude sasvim diskretna, jer Bože sačuvaj da se po balavom Splitu počme govoriti da je don Frane otišao u P[ariz].« On nije predviđao da bi Bulić o tome išta pričao i nadbiskupu Baueru. U odgovoru na Bulićevo pismo od 3. X. 1928., Trumbić je pisao: »Ako ostanete ovdje [u Zagrebu, prigodom puta u Pariz] dva dana, kako mi pišete, treba da svakako odsjednete u Dvoru, kao po običaju, i da o Vašem dolasku predhodno obavijestite nadbiskupa, da ne bude iznenađenja. On je nešto poboljševao, ali sada je bolje, jer sam

---

⁶⁷ Za program HPS usp. SNB, RZ, BO, te Regionalni zavod za zaštitu spomenika u Splitu, Bulićeva ostavština, f 18/II.

⁶⁸ NSB, RZ, BO, V Bulić, Dnevnik II, 189.

U jednom tekstu, na kome je napomena da je to »iz mog dnevnika«, V. Bulić je zapisala, da je 24. X. 1928. Bulić »ispričao, kako mu je jučer došla delegacija Pučke Stranke, da ga nosi kao nosioca liste za Općinske izbore, ali da se on ne htio primiti, jer da ne pripada više toj stranci odkada je ona za režim, a on nije režimlja. Samo kao Hrvat izvan stanke — veli — ili s opaskom da ne pripadam stranci režima«. (Regionalni zavod Split, Bulićeva ostavština, f 17 d, 12.)

⁶⁹ V. Bulić je zapisala da su Bulića zamolili »Dr Trumbić i njegovi najintimniji, da bi on kao odlična osoba i stari znanac Poincaréa pošao u Pariz na 8 dana [...]« (NSB, RZ, BO, V. Bulić, Dnevnik II, 180. Zapis V. Bulić o toj misiji nalazi se i u Regionalnom zavodu u Splitu, Bulićeva ostavština, f 17 d, kao prijepis, ali se poneka riječ razlikuje).

ga jučer posjetio, ali mu naravski nisam ništa o Vama govorio.«⁷⁰ Inače, Trumbić je bio skloniji tome da se Bulić u Zagrebu ne zadržava, nego da odmah nastavi put za Pariz. Trumbić je najviše bio i angažiran u organizaciji Bulićeva puta i određivanju političkih smjernica.⁷¹

S obzirom na Bulićevu dob, računalo se s tim da netko mora biti u njegovoj pratnji. Prvotni je plan bio da to bude S. Rittig. Vidi se to iz Trumbićeva pisma Buliću od 18. IX. 1928: »Čim sam se vratio u Zagreb, govorio sam sa prijateljem, komu sam cijelu stvar rastumačio. On je u načelu sporazuman i pristaje da budete u društvu, a on će se starati za trošak. Ali pošto je bio na dopustu mjesec dana, ima mnogo zaostalih poslova, koje mora urediti, pa ne može da se odmah stavi na raspolaganje, nego tek početkom dojučeršnjeg oktobra. Dan će Vam se točno javiti kad ćete doći u Zagreb. Zato se Vi lijepo spremajte da budete gotovi do deset-dvadeset dana. Čim bude sve uređeno, opet ću Vam se javiti.« No, nešto kasnije (29. IX.) Trumbić je javljao: »Vaš prijatelj ne može da ide s Vama, kako Vam i don Kerubin [Šegvić] donio poruku, što ja onda još nisam znao. Ima naime neku bol u grlu, pa mora da se čuva i da se liječi.« Iz drugih podataka može se zaključiti da je riječ bila o Rittigu.

Nakon što je otpala mogućnost da se Buliću pridruži Rittig, u obzir je došao prof. Josip Barač, naročito i zbog njegova poznavanja francuskog jezika. U obzir je još, na Bulićev prijedlog, došla i V. Bulić.

Iz Trumbićevih pisama Buliću vidi se da je Rittig od početka pristao da snosi troškove putovanja, u iznosu od deset tisuća dinara. No, kad se postavilo pitanje pratioca, odnosno dvojice pratioca, pokazalo se da ta svota nije bila dostatna, pa se razmatrala mogućnost da dio troškova (za V. Bulić) snosi sâm Bulić.

Razmatrana su dva pravca putovanja, preko Austrije i preko Italije. Na izbor puta utjecala je cijena, ali i to što prof. Baraču nije odgovaralo putovanje preko Italije. Pribojavao se da bi mu talijanske vlasti mogle praviti neugodnosti.

Koji su bili motivi da se Bulića šalje u Pariz, kod Poincaréa? Jedan je razlog bio općenitiji, proizlazio je iz utjecaja koji je u to vrijeme Francuska imala u Jugoslaviji. Drugi razlog je poseban, s obzirom na Bulićeve odnose s Poincaréom.

U svojim memoarima Poincaré se prisjećao svog susreta s Bulićem prije svjetskog rata. On piše kako je u vrijeme svog putovanja u Split i Solin susreo mnoge ugledne osobe, koje su mu iskreno govorile o svom nestrpljivom očekivanju da se oslobode iz austrijskog ropstva. U vrijeme tog puta imao je preporuku za Bulića, koji ga je vodio po solinskim iskopinama. Tom prilikom Bulić mu je govorio o neizdrživom položaju Slavena pod Habsburzima. »Dok sam šetao s njima po Splitu«, piše Poincaré, »nisam mogao sigurno ni slutiti, da će se njegova proročanstva tako brzo ostvariti. On mi je već onda kazivao, da će smrt Franje Josipa biti znakom oslobođenja i više

---

⁷⁰ Regionalni zavod, BO, f 17d.

⁷¹ U vezi s ovim pitanjem Trumbić je bio u prepisci s Bulićem. Trumbićeva pisma o tome su sačuvana, dok Bulićeva, koja se inače spominju, nisam uspio pronaći. O toj misiji opširnije bilješke ostavila je V. Bulić, koja je o svemu bila upoznata. Trumbićeva pisma nalaze se u Regionalnom zavodu u Splitu, BO, f 17d. Ovdje se neće taj fond svaki put navoditi.

je puta ponavljao, da je Austro-ugarska, onakva kako je sastavljena, izazov volji naroda, ljudskoj slobodi, pravdi i zdravom razumu. Htjela Evropa ili ne, jedna država tako rđavo organizirana, osuđena je na skoru smrt.« Poincaré je dalje napisao: »Svakog puta kad bi Austrija 1913. činila nove nespretnosti, sjećao bih se riječi msgra Bulića. Na Francuskoj je, međutim, bilo da što duže održi na nogama tu staru kulu od papira, i od straha da je ne uzdrumamo, mi smo joj se uvijek približavali tek na vršcima prstiju i za-državajući dah.«⁷²

Poincaré je Bulića ponovo susreo u Parizu 1919., u vrijeme kada je na Mirovnoj konferenciji pratio biskupa Carića.⁷³

U svibnju 1928. u Jugoslaviji je bio Henri Grignon, savjetnik Apelacionog suda u Parizu i šef kabineta predsjednika vlade sa suprugom, koji se inače zanimao za kulturne probleme Jugoslavije. U Splitu se satsao s Bulićem. Nakon povratka u Pariz pisao je Buliću: »Vrativši se u Pariz, prenio sam predsjedniku Ministarskog savjeta kako ste nas ljubazno primili i kako se još sjećate Vaših susreta s njime.

Mislio sam da će Vam biti drago da primite zadnju fotografiju eminentnog državnika, — s njegovom posvetom.

Sretan sam što za Vas mogu učiniti tu malu pažnju. Još uvijek smo pod dojmom Vaših snažnih riječi. Gospođa Grignon i ja Vas molimo, monsignor, da primite osjećaje našeg najdubljeg poštovanja.«

Bulić je 14. rujna 1928. pisao Poincaréu: »Imali ste dobrotu da mi uputite Vašu fotografiju, posredstvom gospodina Henri Grignona, pokazujući time zanimanje za mene, čega ću se uvijek i rado sjećati.

Namjeravao sam skoro poći u Pariz, nadajući se tom prilikom imati veselje da Vam osobno izrazim najiskreniju zahvalnost na Vašem znaku pažnje, meni toliko dragocijenom. No nažalost trenutno nisam u mogućnosti da odem na to putovanje, te Vas moram, Gospodine Predsjedniče, ovim putem zamoliti, da uvažite moju veliku zahvalnost za čast koju ste mi iskazali.

Nadam se ipak da ću uskoro krenuti za Pariz, te uzimam slobodu da Vas zamolim, da mi posvetite nekoliko trenutaka, kako bih Vam osobno mogao čestitati na velikom djelu koje ste upravo ostvarili — pored tolikih drugih ne manje važnih u ovim kritičnim vremenima — za dobrobit Vaše mile Francuske, ali time i na korist čitavog civiliziranog svijeta, na čelu kojeg se nalazi Vaša slavna domovina.

Dozvolite mi, Gospodine Predsjedniče, da imam čast pokloniti Vam jedan primjerak mog zadnjeg djela o Dioklecijanovoj Palači. Beskrajno žalim što knjigu nećete moći prolistati, budući da je napisana na hrvatskom; no, barem ću imati zadovoljstvo što ću znati da se nalazi u Vašoj biblioteci. Gajim nadu da će se ovo moje djelo pojaviti i na francuskom jeziku, te da ću Vam tako dati mogućnost da se s njime upoznate.«

Poincaré je Buliću odgovorio 20. rujna: »Hvala što ste bili tako ljubazni da mi pošaljete knjigu koju ste posvetili Dioklecijanovoj Palači; kao i Vi, nadam se da će djelo biti prevedeno na francuski, te da ću se tada s

---

⁷² R. Poincaré, *Au service de la France. Neuf années de souvenirs*, III, *L'Europe sous les armes*, 1913, str. 362 i d.

⁷³ Taj susret spominje i Poincaré, ali pogrešno navodi da je Bulić tada bio u svojstvu eksperta jugoslavenske delegacije na Mirovnoj konferenciji.

njime moći upoznati. Već sada, gravire me podsjećaju na moj posjet pod Vašim dragim vodstvom.

Bit ću vrlo sretan da Vas ponovo vidim te će mi biti drago da Vas primim kad budete u Parizu.«⁷⁴

Trumbić je smatrao da će Bulić kod Poincaréa naići na povjerenje i razumijevanje, s obzirom na njihovo dotadašnje poznanstvo. Imajući u vidu spomenuti Poincaréov odgovor Buliću 20. rujna 1928., Trumbić je Buliću 29. rujna pisao: »Njegov odgovor na Vaše pismo, vrlo je značajna stvar koja govori očito da ovo učinite što ste naumili.« U pismu od 3. listopada 1928. pisao je Buliću: »Želim da razumijete dobro moju misao, koja mi je došla čitajući one uspomene u knjizi Poincaréa, na razgovor s Vama kada je prije rata bio u Splitu. On je onda Vas (kako iz knjige proizlazi) *od svoje inicijative* upitao ne kao političara, nego kao učenjaka, što mislite o sad pokojnoj monarhiji. Vaš je odgovor na njega toliko djelovao, da ga je zabilježio i objelodanio poslije mnogo godina u svojem velikom djelu, čime je očito htio naglasiti, kako je Vaš sud bio stvaran i dubok, da se je ostvario kao proročanstvo. Iz toga se vidi, koliko Vas on cijeni (docet i njegovje najnovije pismo) i to ne samo kao učenjaka, nego i kao čovjeka, koji, i ako samo učenjak, znao je onako sintetično predstaviti prekarni položaj bivše monarhije, još dok je prividno izgledala moćna. Vjerojatno je da je onaj Vaš sud čuo i od kakovih političkih ljudi, ali je zabilježio samo Vaš baš zato što niste politički čovjek nego samo učenjak.«

Što je Poincaréu Bulić imao reći i na koji način? U tome je on trebao postupati prema uputama koje mu je davao Trumbić.

Prvotna je zamisao bila da Bulić Poincaréu podnese memorandum o prilikama u Jugoslaviji i gledištima opozicije u Hrvatskoj nakon atenta u Skupštini. No, između Bulića i Trumbića postojale su razlike u mišljenjima da li podnositi memorandum ili ne. U rujnu 1928., Šegvić je Buliću pisao: »Mnogo sam promišljao o ugovorenom memorandumu ili spomenici. Nakon dubljeg razmišljanja došao sam do zaključka ovoga: Kad biste Vi predali bilo komu kakav memorandum, onda bi se opravdano mislilo, da ste Vi pošli u stanovitu svrhu. Ne smije ni izdaleka izgledati, da ste Vi pošli bilo kakovom drugom svrhom, osim onom sadržanom u poslanom pismu. [Riječ je o pismu Bulića Poincaréu od 14. rujna, koje je naprijed navedeno]. U razgovoru, koji ćete Vi znati vješto skrenuti, morate reći sve ono, što biste predali pismeno. Tu Vas rječitost neće izdati [Bulićeva primjedba uz ovaj pasus: Naravski].

Glavna teza mora biti: konkubij koji je nastao dobrom voljom saveznika nije uspio baš onako, kako nije uspjelo djelo Talleyranda pre jedan dobar vijek. Onda se je stvorilo jedinstvo Holandije i Belgije (Nizozemska), koje se je razvrglo god. 1830, s istih razloga, s kojih se danas tuže onkraj Drine, Save i Dunava.

Pogreška je bila, što se je Jugoslavija osnivala na militarizmu. Ovaj nije kadar nigdje uređivati državu. Osobito ne onda, kad predstavlja samo osjećaje šovinističke. Organi policije ovisni su od vojne a ne od civilne uprave. Antagonizmi se nisu tražili nego su [se] zaoštrili. Diferencijacija između Srbije i prečanskih krajeva je prevelika. Dva svijeta. Hrvati su gledali u Francuskoj i majku slobode i kulturnu predhodnicu. Dosta je spomenuti Stros-

⁷⁴ Ova korespondencija nalazi se u Regionalnom zavodu u Splitu f 17d.

majera i Starčevića. Od vremena Petra Zrinjskoga do Kvaternika postojala je jaka duševna veza. Ona postoji i danas. Zato ih boli, kad čuju od strane Beograda, da Francuska podupire sistem hegemonije Srbijsanske, sistem, stvoren ustavom, koji je proti ustanovama krfske deklaracije, izglasan kupljenom većinom proti svih glasova Hrvata i Slovenaca.

Ovo sve Vi možete lijepo en passant razložiti, kao da Vi niste izbrano interesirani u ovaj spor nego samo govorite što vidite na svoje oči. Ne smiju slušatelji doći u sumnju, da su Vaše riječi naručene.«⁷⁵

Govoreći o spomenutim Poincaréovim memoarima, u kojima spominje susret s Bulićem, Trumbić je, u pismu od 3. listopada 1928., pisao Buliću: »Po primjeru toga ranijeg događaja ja sam pomislio da bi bilo dobro da bi s njime došli u doticaj da ga pozdravite, a ne spominjući ništa o našim političkim prilikama iz Vaše inicijative; a siguran sam da će Vas on sam pitati, tim više što je nastala izvanredno teška situacija kod nas. Tada će biti za Vas zgodna da kažete nekoliko temeljnih misli i opazaka o našim prilikama, što će on uvažiti više nego da mu to isto kaže ma koji od naših političara. Radi toga on ne smije po ničemu posumnjati da ste došli k njemu u kakvoj političkoj misiji, jer bi onda mogao smatrati Vaše riječi kao manje objektivne. Uvjeren sam da on neće od Vas tražiti ništa pismeno već i stoga što bi Vas opteretio jednim poslom, što ne može biti obzirom na Vaše godine. Stoga držim da je suvišan svaki Promemoria, ali pošto ste ga već dali izraditi po don K[erubinu Šegviću], donesite ga sobom pa ćemo videti.«⁷⁶

Što se moglo očekivati od Bulićeva posjeta Poincaréu? U pismu od 4. listopada 1928., Trumbić je Buliću pisao: »Pitate me da Vam iskreno odgovorim, kakvom se uspjehu nadam. Ja sam Vam i u Zagrebu kazao, koji je moj cilj i što od ovoga očekujem, a sada da Vam to potanje razjasnim. Moj je cilj jedino taj, da P[oincaré] čuje Vaše mnijenje o sadašnjem stanju kod nas i ništa drugo. Držim da je jako važno da on to čuje od Vas, jer, sudeći po onom klasičnom procedensu prije rata, on će o tome voditi računa u odnošajima sa Beogradom i nadam se da može uplivati ondje u dobrom smislu, na prijateljski način. Drugo ja ništa ne očekujem, a posebice mislim da Vam P. neće obećati da će što poduzeti, jer na odgovornom položaju on to ne može učiniti u razgovoru sa jednom privatnom ma koliko odličnom osobom. Prema tomu ja nisam nikakav pretjerani optimista, jer ne očekujem ništa, što nije moguće, nego samo da razgovarate sa P., a to možete. I zato jedino, po mojem mnijenju zaslužuje da se potrudite, jer je P. moćna ličnost, koja do Vas drži mnogo. Ali, ako Vi ne mislite tako, ili se bojite radi Vašega zdravlja, što Vi prosudite na prvom mjestu, možete slobodno odustati od

---

⁷⁵ Regionalni zavod, BO, f 17 d, Šegvićevo pismo Buliću, 21. IX 1928, prijepis; Bulićeva primjedba: »Primio 28/IX 1928.«

V. Bulić je o tome zapisala: »I Kerubin Šegvić donese D[on] F[rani] jednu Promemoria u kojoj su izložene glavne točke njihova plana čini mi se u glavnom na bazi federacije, svakako razdioba i autonomije vel. pokrajina što je u ostalom sporedno da ja bilježim, glavno je da se Don Frane odlučio da od 82 godine koje i navršio putuje u Pariz.« (NSB, RZ, BO, V. Bulić, Dnevnik II, 181.)

⁷⁶ Ovo se vjerojatno odnosi na spomenuto Šegvićevo pismo od 21. rujna 1928. Sutradan, 4. listopada 1928., Trumbić je pisao Buliću: »Promemoria. Odnosim se na ono što sam Vam u jučerašnjem pismu pisao. Ipak, ako hoćete, pošaljite odmah poštom gotovi nacrt, što imate, i to direktno na mene: Martićeva 29, preporučeno.« U pismu od 8. listopada 1928. Trumbić je pisao: »Primio sam Promemoriju i naći ćete gotovo.«

puta barem za sada, rezervirajući se eventualno za dogodine, kada bude bolja sezona.

Uz jučerašnje moje pismo držim da sam Vam ovime odgovorio na sve važne točke, koliko je potrebno.«

Samo četiri dana kasnije Trumbić je Buliću pisao: »Prilike u Parizu. Ne mislim da bi se sada mogao očekivati pad P[oincaréa]. Sada su još parlamentarni praznici, pa je zgodno da što prije pođete. Kad se parlament otvori 1) P[oincaré] neće imati raspoloživa vremena, a 2) može nastati kriza. Stoga nije uputno odgađati. Kod nas pak nema izgleda za promjene. Skupština je sazvana za 12. o. m. i nastavit će rad. Korošec je u današnjim novinama izjavio da se u sadašnjim prilikama nikako ne misli na izbore.« Trumbić zatim piše: »Sada je na Vama da odlučite. Ako zbog zdravlja ili zbog financijskih sredstava ne možete, slobodno odustanite za sada, odgađajući stvar do boljih vremena. Molim Vas, javite mi odluku.«⁷⁷

U međuvremenu nastale su nove okolnosti. V. Bulić je zapisala: »Kad iznenada u petak se D[on] Frani najavi Francuz Charles Loiseau, novinar i muž Gjene Vojnović (sestre Konta Ive) i u razgovoru mu poruči da ga Poincaré puno pozdravlja, a da on sada vraćajući se u Pariz mogao bi da mu odnese pismo od njega, naime od D. Frane.⁷⁸ Stvar se s temelja promijeni. Nikad bolje zgrade misli D. Frane. A jer je bio Trumbiću poslao onu Promemoriju natrag da nešto ispravi, to mu brže bolje piše o zgodnoj prigodi i da mu tačno u formi pisma sastavi glavne tačke kako žele. Za sada nek ide pismo, a kasnije eventualno možemo i mi, za pojačat stvar. Tim više, zaboravila sam bila napisat, D. Frane je stao na stanovištu da bi on bio nosio i pismeno u slučaju da Poincaré kaže da mu da to pismeno, da bi mu on sutra dan bio donio tu Promemoriju jer D. Frani se činilo da samo pismeno imat će vrijednost tolikog troška i puta, dok Trumbić nije htio nikako pismeno ništa već samo usmeno. Tako je bilo i sada.«⁷⁹

Na Trumbićevu informaciju o dolasku Loiseaua, Trumbić je odgovorio, 17. listopada 1928: »Ako doista stoji, da je P[oincaré] govorio L[oiseau] o Vama, onda Vi možete poslati mu po istom samo usmenu poruku o ovom problemu, o kojem Vas P. nije po L. upitao za mnijenje i ne može biti da mu po Lu. šaljete pismo, makar Vam to i sam L. od *svoje* inicijative predlaže. Imam moje razloge za sve.«

---

⁷⁷ Na pismu je Bulić dodao bilješku: »Odgovoreno večer 12/X 1928.«

⁷⁸ Ch. Loiseau, publicist i bivši diplomat, u vrijeme prvog svjetskog rata bio je neka vrsta francuskog neslužbenog agenta kod Vatikana. Bio je u kontaktima s predstavnicima Srpske vlade i Jugoslavenskog odbora. Bavio se pitanjima utjecaja vjerskog faktora na problem stvaranja jugoslavenske države. Svoja gledišta prenosio je francuskim službenim faktorima (Usp. Živojinović, *Vatikan*, 121 i d.).

Kad se u studenome 1928., Trumbić susreo s Loiseauom u Parizu, ovaj mu je pričao o svojoj turneji po Jugoslaviji, o tome da je držao predavanje u Zagrebu, Splitu, Dubrovniku, Ljubljani. Priznao je da je tom prigodom imao i političku misiju, da izvidi prilike i o tome podnese izvještaj. Pričao je kako ni u Zagrebu ni u Beogradu nije naišao na spremnost da se kriza riješi. Susreo se i s kraljem Aleksandrom, ali s njim nije razgovarao o političkim prilikama u zemlji (Usp. B. Krizman, Trumbićeva misija u inozemstvu uoči proglašenja šestojanuarske diktature, *Historijski pregled*, 3/1962, 193—194.

⁷⁹ NSB, RZ, BO, V. Bulić, *Dnevnik II*, 183—184; isto u Regionalnom zavodu Split, BO, f 17 d, V. Bulić, »Iz mog dnevnika«, 5—6.

Trumbić zatim piše: »Rebus sic stantibus, nisam sastavio nikakvo pismo za P. Lu. možete lako razjasniti da niste imali vremena da ga spremite, ali mu izrazite usmeno Vaše misli za poruku sa Vašim pozdravom. No opetujem samo u radikalnom smislu. Ako pak Lu. ima kakvu misiju, to će biti dovoljno.«

V. Bulić je o tome zapisala: »A. Trumbić je odgovorio, da bolje da nismo otputovali jer da su vremena užasna, zima etc., a da Loiseau neda ništa pismena — da je o tome dugo razmišljao pa da ima svoje razloge. Već, neka mu radikalno govori i naglasi kako je ta naša stvar puno ozbiljnija nego li je se u Beogradu uzimlje. Da sa 3—4 portfelja kako oni turaju vijest preko granice stvar se neće nikako uredit. Ko zna zašto je Trumbić imao svoje razloge, da ne misli možda, da ga je samo poslanstvo iz Pariza poslalo? Za sreću Don Frane se razbolio i tako je imao izliku, da Loiseau na povratku iz Dubrovnika ne bude u stanju predat pismo. Radi toga išla sam ja sama na parobrod da ih dočekam i da to im kažem. Dočekao ih je i francuski konzul Monsieur Richard. Gospođa Gjene me odmah važno upita je li dao kakvo pismo (i već iz Dubrovnika 2 put su bili javili D. Fr. i da svakako spremi pismo) rekla sam da ne, da je bio bolestan, ali sam naglasila, da bi mu bilo drago da ga vidi. Njemu je bilo malo teško, i sve će čudio da nije sa svim da je bolestan mogao napisat par riječi. Gjene sva zabrinuta mi (činilo mi se da je Gjeni mnogo više do svega toga i pisma nego njemu) reče, a kako bi bilo da Charles on sam napiše jednu promemoriju, a Monsignoru da odnesete da ispravi onako kako se njemu čini? Još i to, pomislih, kako ne, i svom silom nastojah da odemo do don Frane. Bilo je vremena do vlaka i Loiseau se odluči. Povedem ga kočijom do muzeja i tu ih ostavim same jedno [?] 20 časa. U kočiji povedem i ja riječ o politici i toliko sam žalila da ne znam bolje i lakše francuski, i rečem mu da smo mi svi bili oduševljeni Jugoslaveni, ali da su prilike nas navele da Jugoslavenstvo gledamo samo kao neki daleki ideal, a realnost nas uči da ističemo hrvatstvo, i da 20. juni [atentat u Skupštini] je tako značajan, da je situacija tako ozbiljna mnogo više nego li se to u Beogradu misli itd. Vidite velim mu od 20. juna svi se bavimo politikom čak i mi žene nadodam šaljivo. Na povratku bili smo svi skupa na večeri u kavani na obali i tu je Richard govorio tako francuski, da ga nisam mogla da dobro pratim. Svakako veliki Srbofil, on veli da je postao veći Jugoslaven nego li Francuz. Ja sam rekla da je lako bit Jugoslaven kad te se ne tiče kože. Loiseau je zorno [?] govorio a Richard osuđivao politiku Hrvata osobito se zgražao što je Pribićević prekjucher na zboru u Sisku kazao da je najveće veličanstvo narod. Loiseau mu je samo povlađivao i rekao da g. Richard vrlo ispravno govori i ja mu rukoh neka se ne dade toliko influensirati od Richarda. Loiseau mi odgovori da se Hrvati ljuto varaju, ako misle da će se velike sile za njih zauzeti a ne u zajednici sa Srbima, što se meni pričinilo kao da je rekao da će vel. sile biti uvijek više za Srbe bilo što bilo i ja mu na to rečem: Onda vel. sile će uvijek protežirat Srbe makar nam ovi glave sjekli, a mi radi toga morat će da mučimo. Ne, veli on ja ne govorim da će protežirat Srbe već da nikako neće se nimalo zauzet za vas ni za ideju ako to ne bude u zajednici sa Srbima.«⁸⁰

⁸⁰ NSB, isto, 184—187; Regionalni zavod, isto, 6 i d.

Kao što se iz gornjeg vidi, V. Bulić je reagirala u skladu s uputama koje je dao Trumbić. Postupio je tako i don F. Bulić. O tome je V. Bulić zapisala: »Jutros sam bila u Don Frane i rekao mi je što je rekao Loiseau: Da je situacija mnogo teža i dublja (»beaucoup plus profond«) od onog što su imali i što drže u Beogradu. Da je zajam velika zapreka⁸¹ i da ovako ide dalje moglo bi doći do socijalnog rata. Radi onog od Pribićevića da je narod najviše Veličanstvo to da je zapravo i u Ustavu. Kad ga je Loiseau zapitao kako on misli da bi se moglo urediti rekao je Don Frane: Konfederacijom i real. unijom. Na to je Loiseau mahnuo rukom i rekao: A a, to jest da je to nemoguće. D[on] Fr[ane] je kazao da bi to mogla samo koja uplivna osoba da pomogne riješenju ali tih kod nas nema. Trumbić npr. ali on je prekočen i ne dosta elastičan. Nu Loiseau čim je čuo za Trumbića reče: O u Beogradu Bog sačuvaj i spomenuti ime Trumbića. Neće tamo da čuju za nj. Onda nek izvana veli D. Fr. ... Poincaré? — Ah odgovori Loiseau, svakome je teško pačat se u interne stvari. Pa on sada valja da se i za sebe brine jer i njegov položaj je poljuljan.«⁸²

Sredinom listopada 1928. Bulićev put u Pariz nije više bio aktualan. Trumbić mu je 17. listopada pisao: »Što se tiče Vašega odlaska, čini mi se da sada postaje manje oportun, jer su se prilike izmijenile. Naime položaj P[oincaré]a postaje sve to više nesiguran i može brzo doći do krize, čim se parlament otvori. S druge strane, kako je već u početku jeseni zazimilo (ovdje imamo već treću noć ispod nule), nije uputno da forsirate put radi Vašega zdravlja. Quod differentur non aufertur, tako da bi se put mogao odgoditi do proljeća. Do tada vidit će se kako će se razviti prilike kod nas i onamo kod P[oincaré]a. Ja polažem važnost na Vaš osobni direktni upliv.«

Stvarni razlog za takav Trumbićev stav bio je zapravo u tome, što se on upravo spremao na put u inozemstvo, u političkoj misiji. No, Buliću on to nije otkrivao. U postscriptumu pisma od 17. listopada pisao mu je: »Imam Vam spomenuti da ja odlazim u subotu sa ženom u Beč, gdje ću se zadržati nekoliko dana da konzultiram specialiste o mojem zdravlju, jer su mi se počele pojavljivati neke boli i ako ne onako kao pred tri godine.«

Od listopada do prosinca 1928. Trumbić je bio na putu u Beču, Parizu i Londonu, da bi se kod tamošnjih utjecajnih faktora zanimao za njihova gledišta o prilikama u Jugoslaviji i da bi ih nastojao pridobiti za stavove opozicije u Hrvatskoj.⁸³ S puta se javio i Buliću. U pismu od 19. prosinca 1928. pisao mu je: »Žalim što neću doći [za božićne i novogodišnje praznike] i stoga što bi Vam imao mnogo zanimivih stvari da pripovijedam sa moga puta. Pridržajem se da to učinim drugi put, kad se vidimo. Naše stvari prate se u velikom svijetu sa mnogo interesa, ali i sa zabrinutošću. Konstatira se da je naša zemlja zaostala iza svih njenih susjeda u pogledu unutrašnjeg sređivanja, što nije nimalo laskavo ni utješljivo.« Po povratku u Zagreb, Buliću je, 1. siječnja 1929., pisao: »Nadam se da ste primili moje pismo s puta. Ostao sam mnogo više nego sam spočetka mislio. Nije bilo uzalud.«

⁸¹ Riječ je o zajmu koji su francuske banke trebale dati Jugoslaviji.

⁸² Isto, 188—189; 10—12; Regionalni zavod, f 17d, Bulićeva bilješka od 23. X 1928.

⁸³ Detaljnije o toj Trumbićevoj misiji usp. K r i z m a n, n. dj.

5. U vrijeme šestojanuarskog režima

Šestojanuarski režim je u početku kod političkih stranaka, grupa i pojedinaца, izazvao i zablude, nedoumice, očekivanja, neizvjesnosti. Iako je režim protiv političkih stranaka nastupio frontalno, ipak je s njima pokušavao i taktizirati, pridobiti ih na sitnim koncesijama. Tako je bilo i s pokušajem da se političkim strankama prepusti sudjelovanje u općinskoj samoupravi, ali tako da bi njihovi predstavnici u općinskim vijećima bili imenovani, a ne birani. U zagrebačkom općinskom predstavništvu bilo je o tome različitih gledišta među političkim grupama (pravašima, federalistima, HSS-u). No, cijelo je to pitanje uskoro skinuto s dnevnog reda.⁸⁴

Slične su kombinacije bile i u Splitu. Bulić je o tome zapisao: »God. 1929. Dr Tartaglia i Dr Račić u Bulićevu stanu dvokrat se uzaludno trudili da sokole Don Franu da uđe kao vijećnik u Vijeće ne izbrano, nego oktrotirano, dočim Don Frane nehtio nego da se na široj bazi sprovede ovaj izbor, da uđu u Vijeće i Hrvati.«⁸⁵

Prvih dana nakon proglašenja diktature dr Ivan Bulić (sinovac don Frane), koji je surađivao s režimom, obavještavao je don Franu da je, boraveći u Beogradu, došao u dodir sa svim ministrima iz Hrvatske, te s predsjednikom vlade generalom Živkovićem. Ministar Mate Drinković izrazio je mišljenje kako bi bilo dobro da se sastane i s kraljem, »koji da želi da znade i opće raspoloženje i da se obavijesti o svemu«. Kralj se u razgovoru zanimao za don Franu, izrazio je zadovoljstvo zbog njegova zdravlja, dodavši da je Bulić »naša slava i dika«. Kad je I. Bulić dodao da je don Frane odan kralju, ovaj je primijetio: »Pa ja sam njemu odan on je naš ponos. Molim Vas da mu izručite moje pozdrave.« I. Bulić u informacijama dalje navodi da je u »daljem razgovoru bilo govora o svemu: o politici, administraciji, hrvatskom pitanju, o nesreći partizanstva, o potrebi saradnje ispravnih i spremnih sila, na koje se mnogo polaže i želi direktna dodira, o potrebi da se žurno doskoči potrebnom pučanstvu, o detaljnim pitanjima izjadnačavanja zakonodavstva, te i o agraru itd.« Kralj je pričao da ga je jedan Francuz upitao kako je mogao tako energično postupiti, na što mu je on odgovorio kako je bila prijevka nužda da se počne uređivati. »Rekao mi je da mnogo polaže na saradnju Hrvata i slično.« I. Bulić je kralju dodao, kako je don Frane, u vrijeme promocije za počasnog doktora Zagrebačkog sveučilišta govorio o tome, »da će s vremenom doći do amalgamiranja na bazi jednakosti«.

I. Bulić je don Frani dalje prenio mišljenje ministra Drinkovića kako bi bilo dobro da njemu, Drinkoviću, uputi pismo, u kome bi iznio svoje poglede i na kraju rekao kako bi želio da to pismo bude dostavljeno kralju. Mogao bi neposredno pisati i kralju, ali bi bilo bolje kad bi pisao Drinkoviću, jer bi tako mogao biti slobodniji i otvoreniji, a to bi pomoglo i Drinkoviću, da mu se piše kao predstavniku Hrvata, da se osnaži njegov položaj, »koji je od prilike takav da je on hrvatski predsjednik u vladi, jer on vodi

⁸⁴ Detaljnije o tome usp. Lj. Boban, Prilozi za biografiju Ante Trumbića u vrijeme šestojanuarskog režima (1929—1935), *Historijski zbornik*, Zagreb 1968—69, br. 1—4, str. 3 i d.

⁸⁵ Regionalni zavod Split, BO, f 24 a, Bulićeva Zapamćenja. Buliciada-Smolakiada-Tartagliada.

političku stranu u podpunom sporazumu sa ostalim Hrvatima, koji su preuzeli stručne resore.«⁸⁶

I. Bulić je smatrao da bi pismo moglo biti upućeno i kasnije, kad don Frani i usmeno prenese informacije, ali je smatrao da bi don Frane u međuvremenu mogao kralju »direktno brzojaviti i zaželiti uspjeh« i zahvaliti na tome što se kralj za njega zanimao. »Kralj je o Vama govorio tako toпло i sa takovim poštovanjem kao da je i on bio Vaš učenik, pak pošto je uopće on veoma pametan i dobro gleda na budućnost i ima volju da sanira nevolje, to čovjek Vašega imena i ugleda treba da se oglasi«, sugerirao je I. Bulić don Frani. On je smatrao da je »svaka skepsa neumjestna«, premda će korumpcionističke snage nastojati vratiti stari sistem, dodajući da je kraljev korak u masama dobro primljen, »jer je ovdje dodijala hegemonija klika i jer je svatko uvidio da se ide u ekonomsku propast«. On je tražio i druge argumente da bi opravdao kraljev korak. »Inače sve će se sprovađati obzirno i spremati novo uređenje koje ufam da će biti na zadovoljstvo Hrvata. Nu postepeno, a možda potraje i duže vremena (1—2 god.). Kroz to će se via facti nešto uređivati i spremati teren za novo.«⁸⁷

O razgovoru s don Franom u povodu pisma I. Bulića, V. Bulić je, na istom mjestu, zapisala: »Don Frane dosta skeptičan [,] nije se oduševljavao.« Rekao je: »Ivan je idealista, sad je tamo pa vidi i on sve lijepo. Ne vidim ni ja zlo, ali se još ne može ništa reći nego čekati.« O sugestiji I. Bulića da bi kralju poslao telegram reagirao je: »Nikada, to ne. Smješnost je sada svi ti brzojavi. Pisati, hm, to je nešto drugo. To bi se dalo. U smislu one Promemorije što sam mislio dati Poincaréu.«⁸⁸ Al nek dođe Ivan da čujem što je govorio s kraljem.« Na Vinkovo pitanje »što on drži do svega ovoga«, don Frane je odgovorio: »Zlo[,] ništa dobro. To je samo Trojanski konj za dovesti Hrvate.« Kad mu je ona odgovorila da ne valja biti pesimista, uzvratilo je da treba čekati.

V. Bulić je 3. III 1929. zapisala: »To čekanje dovodi do sve mutnijeg obzorja. Danas me D. Frane jedva dočeka, da mi kaže kako je došao Bogdan Radica iz Pariza i veli da je rekao [Želimir] Mažuranić, 'da o kakvoj federaciji ili slično nema govora'. Glavno je zajam, a onda će se reći Hrvatima s Bogom. Ne vidim ništa dobra, slabo. Ivan urgira da pišem kralju — ne pišem ništa — sve mi je to nejasno a ne sluti ništa dobra.«⁸⁹

---

⁸⁶ O Drinkovićevo ulasku u šestojanuarsku vladu usp. Lj. Boban, Prilozi za biografiju A. Trumbića, 4 i d.

⁸⁷ NSB, RZ, BO, V. Bulić, Dnevnik II, prilog uz str. 198.

⁸⁸ F. Bulić je dodao da će Ivanu pričati o planu putovanja u Pariz, koji o tome prije ništa nije znao.

⁸⁹ Na istom mjestu V. Bulić je zapisala kako se F. Bulić ljuti na Ivana, zbog njegove suradnje s režimom, zbog čega je »sav Split ogorčen na njega«. Nezadovoljan je bio i s Tartagliom. Slično je mislio i o dr Račiću. Na njegov račun primjećivao je da je u vrijeme Austrije govorio protiv Srba, a sad se klanja svemu što dolazi iz Beograda. U razgovoru s V. Bulić primijetio je: »Čovjek mora biti dosljedan, ako smo se ujedinili i stvorili novu državu i našu to je veliki događaj u povijesti, al za to treba čekati da vidimo kako će to ići, jesmo li zreli za to, a ne se klanjati i mazati onima, što 'sta vedere' hoće li znati upravit i shvatiti da bez Hrvata nema ove države niti mira u njoj.« (Kao nap. 87, str. 236—237.)

U ožujku 1930. Bulić je razgovarao s Mitom Dimitrijevićem. Vinki je pričao kako mu se čini da je Dimitrijević došao čuti njegovo mišljenje. »Rekao sam mu da ovako ne ide. Da valja drugačije urediti ovu državu na bazi ravnopravnosti.

U tim danima do Bulića su došli glasovi da se priprema zakon o muzejima, po kome bi navodno imao biti stvoren centralni muzej u Beogradu, u koga bi bili preneseni svi najvažniji spomenici, dok bi ostali muzeji bili prepušteni lokalnim vlastima.⁹⁰ V. Bulić je zabilježila da je »don Frane van sebe radi toga. I to mu je sad najjači dokaz sadašnjeg režima.«⁹¹

Potkraj veljače 1929. Bulić je sa spomenutom inicijativom I. Bulića upoznao Trumbića. Pisao mu je: »Oklijevao sam da pišem i volio sam čekati, da vidim, kojim će smjerom ići ovaj kurs. Međutim su došle vijesti o pogibelji, da nam degradiraju muzeje i da važnije zbirke prenesu u Beograd, što me se je nemilo dojmilo. Sjetio sam se Vaših proročanskih riječi, kad ste mi jednom zgodom rekli, da su oni kadri i to učiniti, o čemu se evo sada ozbiljno govori. Dr Karaman Vam je tu stvar opširnije razložio. Zato sam odlučio istupiti iz rezerve i pisati o pitanju muzeja Dr Drinkoviću, a do potrebe i samome kralju. Kad bih imao pisati kralju, ja bih tom prigodom izrazio svoje mišljenje i o općem uređenju države. Prije nego pišem, želio bih čuti Vaše mišljenje. Dobro bi bilo, da mi Vi skicirate, što bi se u pogledu uređenja države moglo i smjelo reći, pa da ja to upotrebim, kad budem sastavljao pismo.«⁹²

Nakon nekoliko dana (7. ožujka 1929.) Trumbić mu je odgovorio, u raspoloženju u kakvom je tih dana i inače bio. »Da je sreća«, pisao je Buliću, »da se niste trebali sjetiti mojih riječi, koje nazivljete proročanskim. Ja sam onda čitao u Vašim očima, da smatrate moje slutnje i zloguka predviđanja, barem, pretjeranim. Ali nisu ni u tome, ni u mnogim drugim pita-

---

Ime Jugoslavija da može biti, ali nutarnje se stvari ne daju stapati kao ime. Historijske se granice ne dadu brisati — inače.

— Inače — rekao je Mita — Vi držite rasap da je moguć. [V. Bulić ovdje primjećuje: »Po svoj prilici ga je vukao za jezik«].

— A to ne, — veli Don Frane — odveć smo homogeni da bi se mogli raspasti. Za Austriju sam uvijek govorio i Poincaréu, da je Austrija odveć heterogena za moć se održati. Ali prisilno stapanje bi moglo izazvat otpor.« (NSB, RZ, BO, V. Bulić, Dnevnik III, 349.)

Kad je sredinom 1929. slavljena 100. godišnjica od rođenja F. Račkoga, nije bio zadovoljan što je Rački prikazan »većim Jugoslavenom nego Hrvatom«. (V. Bulić, Dnevnik II, 221.)

U srpnju 1930. V. Bulić će zabilježiti njegove riječi: »E tako ti je to. Samo pravoslavlje. Ta rekli su meni jednom: sada kada Rusije više nema, sada će bit naša srpska crkva vodeća u pravoslavlju. Što se oni umišljaju? Sve je to upereno proti nama. I miješaju sada i narodnu i vjersku stvar. Vjera je vjera. Za mene katoličanstvo nije sve. Jedno je moje mišljenje od koga ne odustajem kad sam uvjeren a drugo je katoličanstvo. Treba imati šire poglede.« (Isto, III, 420.)

U siječnju 1931. u posjet Zagrebu došao je kralj Aleksandar. Dr Račić je tom prigodom poslao pozdravni telegram načelniku Zagreba. V. Bulić je tom prigodom zapisala: »Don Frane čita brzjavku i ljuti se da nijednom riječju nije spomenuo 'hrvatsko'. Ludovi, boje se, pa kad neće oni, a Kralj sam u svom govoru naglasuje 'hrvatske tradicije Zagreba', a oni Bog sačuva spomenut hrvatstvo [...]« (NSB, RZ, BO, V. Bulić, Dnevnik IV, 500.)

⁹⁰ Bulić je zabilježio da je ta informacija izazvala negodovanje i kod drugih suradnika u Muzeju (Karaman, Grgin, Abramić). Dogovoreno je bilo da se o tome upozna Trumbića, da se uputi Promemorija na sve muzeje, na ministre iz Hrvatske. Promemorija nije data na supotpis Buliću. Rečeno mu je da je tako postupljeno zbog delikatnosti njegovih odnosa s Abramićem (NSB, RZ, BO, F. Bulić, Moja zapamćenja, V, 9.)

⁹¹ Isto, V. Bulić, Dnevnik II, 198—199.

⁹² Regionalni zavod u Splitu, BO, f 17d, prijepis pisma od 27. veljače 19—29. Bulić je na kraju Trumbiću dodao: »Vama neki ovdje zamjeraju, da se obzirom na novi kurs državne politike držite postrance i previše rezervirano.«

njima javne prirode, ni pretjerana ni strastvena nego osnovana na iskustvu i na poznavanju prilika. Kako se iskustvo stiže postepeno u širim krugovima javnosti, tako se malo po malo, na žalost jako sporo, stiže uvjerenje, da su naš svijet iluzije bile zaslijepile.« Osvrćući se na informacije o sudbini muzeja, Trumbić je smatrao da u tome, kao i s obzirom »na kulturna pitanja uopće u Beogradu vlada misao da Beograd ima biti ne samo politički nego i kulturni centar«. To se, nastavio je on, pokazuje i u politici prema sveučilištima, kod čega se favorizira ono u Beogradu, koje bi se željelo pretvoriti u jugoslavensku Sorbonu, kao što se i British Museum u Londonu želi uzeti kao primjer u vođenju muzejske politike. Tvrdio je da to »nisu fantazije pojedinaca, nego misao i odluka svih profesora osobito univerzitetskih svih političara, čitave čaršije, jednom riječju, svih, svih u Beogradu bez razlike ni izuzetka, niti jednoga samoga čovjeka, ma u kojem se položaju nalazio«. Polazeći od takvih dojmova i uvjerenja, Trumbić će nastaviti: »Stoga i ako me je zabolila i indignirala ona vijest iz Ljubljane,⁹³ nije me nimalo iznenadila, nego me je još više utvrdila, ako je potrebno, u uvjerenju, koje sam sada spomenuo.« Zato je zaključio: »Protiv ovakoga upravo neprijateljskog i barbarskog atentata na naš kulturni život treba reagirati svim sredstvima i svim načinima, ne podavajući se nikakvim iluzijama.« Taj će stav još jednom ponoviti: »Malo prije sam rekao da treba reagirati i to što bučnije i energičnije. Oni se boje jedino vike i galame [...]. Sada je prigoda vrlo zgodna, jer se ne smije pisati a kamo li vikati na skupštinama. Pa i stoga gledišta ova je epoha vrlo opasna. Valja upotrebiti sve ove pute i načine, koji su danas još mogućii.« Smatrao je da je dobro što je ministru prosvjete upućena predstavka, a »trebalo bi je službeno ili privatno dostaviti svim ostalim interesiranim ustanovama, da i one to učine isto«.

Nekoliko dana nakon Trumbićeva pisma V. Bulić je zapisala, da je ministar Drinković telefonirao kako je o pitanju muzeja razgovarao s ministrom prosvjete B. Maksimovićem, »al da od toga svega ništa nema na stvari«. Uz ovo je zapisala: »Na ovo mi D[on] Fr[ane] govori: Pravo veli ovaj — naime Trumbić u pismu — svi oni lažu sve što govore[,] ima ovaj pravo.«⁹⁴

Odgovarajući na Bulićevo pitanje da li da se osobno obrati ministru Drinkoviću ili samom kralju, Trumbić je bio mišljenja da bi se trebao obratiti na kralja. Sugerirao je: »Uzmite za povod da mu zahvalite na interesovanju za Vas kad je Ivan bio kod njega, kao i stoga što se je interesovao za starine kad je bio u Splitu. Zatim iskoristite onu stvar s muzejima, koje misle opljačkati da počnu stvarati British Museum u Beogradu. Kažite otvoreno da je to naše i nikoga drugoga i da nitko ne smije da dira u našu svojinu osobito kulturnu i apelirajte na njega da učini što treba da se taj atentat spriječi. Kažite, u formi, ali jasno, da ćemo pozvati u pomoć do potrebe javno mnijenje kulturnog svijeta. Vaša riječ treba da bude dostojanstvena, ponosna i muška, kako se dolikuje Vašoj osobi i obrani ovako svete i pravedne stvari. Ne treba ni da Vam spominjem da don Frane ne smije upuštati se u onakve izjave ili aluzije, kako je ono što sam malo prije spomenuo, u početku gornje predstavke. To bi Vas ponijelo, a nebi ništa pomoglo. Ako što može da ima efekta, *to je samo dostojanstvena i muška riječ sa Vašim autoritetom.*«⁹⁵

⁹³Odatle je, naime, došla spomenuta informacija o muzejima.

⁹⁴ NSB, RZ, BO, V. Bulić, Dnevnik II, 202 i d.

⁹⁵ Isto, 206—207.

Na Bulićev uput da li bi kralju pisao i o pitanju preuređenja države, Trumbić je odgovorio kako mu se »čini da nikako ne spada skupa sa onim pitanjem o muzejima. To bi značilo pobrkati različite stvari. Ali nije isključeno da bi to moglo i škoditi. Ja naime držim da ono što bi mu Vi mogli pisati o 'Preuređenju', da se neće dopasti i stoga može izazvati neraspoloženje. Osim toga moje je osobno mnijenje da Vi koji niste političar, nego jedna individualnost iz kulturnog života, ne možete se upuštati u pretresanje ovakovoga pitanja, nego samo kada bi bili *direktno* interpretirani. Inače se izlažete njegovoj kritici i neuspjehu bez potrebe. Ja za mene držim da se ovdje valja čuvati pretjeranog optimizma, koji može biti iluzoran.«⁹⁶

U pitanju eventualne Bulićeve predstavke kralju upoznat je bio i K. Šegvić. Poznato mu je bilo što je Buliću sugerirao Trumbić. Za slučaj da bi došao u doticaj s kraljem, Šegvić mu je izradio nacrt na temelju koga bi s kraljem razgovarao. Dostavljajući Buliću taj nacrt, pisao mu je: »Ja sam jednom promislio, kako bi mogla, po prilici, glasiti Vaša riječ o političkoj situaciji. Prilažem Vam ovo par redaka, da se s njima po uviđavnosti poslužite. Sa visokim gospodinom treba veoma oprezno govoriti obzirom na njegovu osjetljivost, a da ipak uvidi da mi osjećamo, kako hrvatsko pitanje nije riješeno manifestom od 6. siječnja ov. god. Naše geslo mora biti: Slobodna Hrvatska u slobodnoj Jugoslaviji.«

Šegvićev nacrt glasio je »:Bio sam odlučio obratiti se pismenim putem Vašem Veličanstvu i staviti Vam na raspolaganje one dane mojeg staračkog života, koje mi je dragi Bog u svojoj dobroti odredio čim sam pročitao manifest Vašega Veličanstva upućen svim Srbima, Hrvatima i Slovencima ove kraljevine. Ali nepogodna vremena i zdravstveno raspoloženje je učinilo, da sam sve do sada oklijevao. Kao što svakog Hrvata u ovoj državi i uopće svakog podanika Vašega Veličanstva bez razlike imena, jezika i vjere, tako je i mene obradovalo, što je V[aše] V[eličanstvo] odlučnim aktom skinulo s puta onaj kamen smutnje, koji se zove Vidovdanski ustav, te je uklonilo nastrano strančarstvo i demagoštvo, koje je rađalo samo neprestanim krizama. A krize u svakom organizmu, ako ne rađaju uvijek smrću, ali uvijek slabe organski život tako da postane manje otporan. Tako biva i u državnom životu. Samo stabilitet upravnog života daje organizmu države potrebnu snagu. U tom pogledu akt od 6. januara ove godine može se smatrati spasiteljskim aktom, kojim se inicira nova era života i preporoda.

Molim se dragome Bogu da mi dade doživjeti ispunjenje temeljne misli V. V. izrečene službenom predstavniku engleske štampe, kojemu je V. V. kazalo odluku, da će u jedinstvenoj Jugoslaviji poraditi da svaki Srbin ostane Srbinom, svaki Hrvat Hrvatom, a svaki Slovenac Slovencem. Bez slabljenja jedinstva cjelokupnosti osigurati kako Srbima tako i Hrvatima, Slovencima i potrebitu samoupravnu i zakoniti jednaki uticaj na savkolik državni život. To je tako velika osnova, da je za nju vrijedno žrtvovati se i trpiti. Osigurati narod od otrovnih demagoških i boljševičkih uticaja, osigurati dolično mjesto u državnom životu kulturi, inteligenciji i radu, osigurati i duhovna i materijalna dobra tako Srbima, kako Hrvatima i Slovencima nizom dobro promišljenih i u duhu koncilijantnosti sastavljenih zakona i uredba, najpreča je potreba, jer samo tako se može pristupiti rješavanju naših nacionalnih ili plemenskih problema.

⁹⁶ Isto, 207—208.

Ovo je, Veličanstvo najskromnija želja moja i svih kulturnih radenika iskreno odanih V. V. i zauzetih za sreću i budućnost i prejasne dinastije i ove kraljevine, koja u jedinstvenom imenu prema vani mora da predstavlja snagu, a u osiguranju opravdanih želja i prava pojedinih djelova unutra zadovoljstvo i sreću a ukupno integritet i stabilitet državnoga života.

Molim V. V. da ne zamjeri ove opaske, koje mi diktira moj patriotizam, moje godine i iskustvo koje sam crpio iz povijesti i života.«⁹⁷

U rujnu 1929. Bulićevu uznemirenost izazvali su glasovi o sudbini Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, čiji je inače bio član. Naime, početkom rujna 1929., beogradski list *Pravda* tiskao je uvodnik Božidara Kovačevića pod naslovom: »Jedna Akademija ili tri.« Kovačević konstatira kako već postoje dvije akademije, a osnivanje treće (slovenske) je u toku. Po njegovoj ocjeni, nivo akademija je nizak. Spomenuo je da je Mussolini od lokalnih znanstvenih društva stvorio Talijansku akademiju. Kovačević zaključuje da i u Jugoslaviji, kao što je to slučaj i u Italiji i Francuskoj, treba biti stvorena »opšta nacionalna akademija koja će biti na dostojnoj visini«. Kovačević ukazuje na to da se osnivač Jugoslavenske akademije biskup Strossmayer zalagao za to, da u Akademiju budu primani i hrvatski i srpski znanstvenici i umjetnici. Kovačević se zalagao za to da se Jugoslavenska akademija premjesti u Beograd, da se u nju »utopi« Srpska akademija, te da obuhvati i članove koje je trebala obuhvatiti Slovenska akademija. On je zaključio da »danas, kad je nastalo vreme da se Štrosmajerova misao izvrši do kraja, mi oklevamo«, naglašavajući da se »ovo ujedinjenje akademija izvrši, prilikia je sad ili nikad«.⁹⁸

Kovačeviću je u uvodu, odgovorio *Obzor* [M. Dežman]. »Argumenti, koji se iznose u prilog ovog stanovišta«, pisao je *Obzor*, »različiti su. Neki su skroz neozbiljni, drugi netočni, a treći bi mogli valjda stajati, kad na temelju isitih pisac ne bi izvodio proizvoljne i nelogične zaključke.« *Obzor* osporava da bi Strossmayerova namjera bila ono što tvrdi Kovačević. Navodeći Kovačevićevu konstataciju, da je Jugoslavenska akademija u najtežim trenucima bila podjednako hrvatska kao i srpska, *Obzor* odgovara: »Ovo je priznanje naprotiv vrlo jaki argumenat, da, ako treba provesti ujedinjenje Akademija, da to može biti jedino tako, da Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti bude i dalje ovdje, gdje ju je postavio biskup Josip J. Strossmayer. Pa i principi narodnog jedinstva traže, da se poštuje odluka đakovačkog biskupa. Jer, ako se sa stanovišta narodnog jedinstva tvrdi, da Beograd treba biti, i kao što i jest, danas centar čitavog političkog života u državi, onda Zagreb treba da bude kulturno središte. I kad Zagreb već ima Jugoslavensku Akademiju Znanosti i Umjetnosti, onda se taj postulat principa narodnog jedinstva samo još jače nameće onima, koji traže ujedinjenje Akademija. I što više, trebalo bi sa ove strane, da se sistematski radi sve što je potrebno, da Zagreb u svakom pravcu bude kulturno središte.« *Obzor* nastavlja: »Pa ako je, kako pisac tvrdi, 'nastupio čas kada se sada ili nikada ima izvršiti ovo ujedinjenje Akademija', onda se to sigurno može izvesti jedino tako, da Jugoslavenska Aka-

⁹⁷ Regionalni zavod u Splitu, BO, f 20, K. Šegvić, pismo od 20. III 1929, prijepis.

Na margini je V. Bulić zapisala: »Don Frane nije htio ni čuti o tome da ide u Beograd.«

⁹⁸ *Pravda*, br. 239, 5. IX 1929.

demija Znanosti i Umjetnosti bude ono, što joj je namijenio njen osnivač, da bude središte. [...] I mi očekujemo, ako dođe do ujedinjenja Akademija, da će svi pristaše narodnog jedinstva i štovatelji uspomene đakovačkog biskupa predano poraditi, da se ovaj njegov ideal i volja što prije ostvare.«⁹⁹

Nakon proglašenja šestojanuarskog režima, inače već u odmakloj dobi, Bulić nije aktivnije djelovao na političkom polju. No, on je događaje pratio, prema njima određivao svoje stanovište, racionalno i emotivno se opredjeljivao. Informacije o političkim prilikama i raspoloženjima primao je s različitih strana, a najviše od Trumbića i Šegvića. Oni, kao i drugi informatori, imali su nesumnjivo utjecaja na Bulićeva gledišta i raspoloženja. A i spomenuta dvojica su, u uvjetima apsolutističkog režima, i svih njegovih posljedica, radikalizirali svoja gledišta. Trumbić, bivši federalista i odlučni protivnik HSS-a, nakon njenog sporazuma s radikalima 1925., u novim se prilikama čvršće vezao uz tu stranku, svrstavajući se u njoj na radikalnijim pozicijama.¹⁰⁰ K. Šegvić, pristaša Hrvatske pučke stranke, bio je na putu identifikiranja s klero-nacionalističkim pozicijama, što ga je dovelo do pune suradnje s ustaškim režimom, prije i za vrijeme rata.¹⁰¹

Trumbić je osobno imao neugodnosti s režimom, što je kod Bulića izazivalo neraspoloženje. Već u prvim danima nakon proglašenja diktature V. Bulić je zapisala, kako joj je F. Bulić pričao, da je Trumbić »desperatan. Prate ga uvijek detektivi, dapače toliko da je nemogavši se od njih obraniti

---

⁹⁹ *Obzor*, 7. IX 1929; usp. i 16. IX 1929. i d.

V. Bulić je 16. IX 1929. zapisala: »Don Frane se povratio sa malo fibrice i ne baš od volje. Ali radi. Danas istom pročitao u *Obzoru* članke kao odgovor na pisanje *Pravde* da se Jugoslavenska Akademija stopi u Srpsku Akademiju.

Skočila mi odmah fibrica popodne veli — čim sam to pročitao. Tako ti je to — i dogodit će se tako — hoće da sve niveliraju, ovo je samo pripravljanje terena — da čuju — dosta je Dežman mogao da piše kad je ovoliko napisao. Evala mu! Da nisam bio tako slab bio bi pošao u Zagrebu do njega da mu čestitam što je ovako napisao. Strašno je to — Jugoslavensku Akademiju koja je prva, pa je prenijeti u Beograd. A njihova je bogata ima milijuna od ostavština — a ova naša životari i slomit će je. Ali neka sve niveliraju, to će činit da stvore ljude u Hrvatskoj. Hoće da sve učine mašine sa tim niveliranjem svega. A što su do sada postigli Srbi — do sada, nadodao je općenito misli, da su podigli samo ljude bez karaktera. Karakteri opadaju jer su potisnuti — i time ubijaju i najbolju volju u svakoga od tih.

I kad mi spominju Strossmayera i Račkoga samo kao Jugoslavene — a ovi bili Hrvati veći nego ja — naravno da su željeli suradnju [sa] Srbima i pozadinu Rusa radi premoći Slavenstva prema Njemcima koji bi nas bili požderali ali ne ovako sada. Strossmayerovu Jugoslavensku Akademiju da se pretopi u Srpsku Akademiju... da, fibrica mi je odmah skočila jer ne mogu niti da mislim na takva šta.« (NSB, RZ, BO, V. Bulić, *Dnevnik II*, 256—257.)

¹⁰⁰ O Trumbiću u vrijeme šestojanuarskog režima usp. Boban, *Prilozi za biografiju A. Trumbića*; Lj. Boban, *Geneza, značenje i odjek Zagrebačkih punktacija, Časopis za suvremenu povijest* 1/1971; Lj. Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928—1941*, I, Zagreb 1974.

¹⁰¹ U lipnju 1932. V. Bulić je zapisala da je urednik klerikalne *Hrvatske straže* dr. Matulić, kad mu je Bulić spomenuo Šegvića, »ovaj se malo podrugljivo namijao i rekao da nije pouzdana osoba. Da šuruje sa Rittigom i da mu oni u Zagrebu ne vjeruju. To je Don Franu mnogo zbunilo i popodne kad sam došla kazao mi je, i svaki čas bi se na to navratio: To od Šegvića me puno zbunjuje! Dr Karaman ga je predvečer uvjeravao, da nije to ništa strašno, da i za vrijeme rata se je na svakog drugog gledalo kao špijuna, a u suštini ne bi bilo ništa već vladala velika nepovjerljivost.« (NSB, RZ, BO, V. Bulić, *Dnevnik V*, 736.)

brzjavio kralju«. ¹⁰² U rujnu 1930, prigodom boravka u Zagrebu, Bulić je s Trumbićem i Šegvićem automobilom išao na izlet u Ozalj. Na putu su ih pratili detektivi. To je kod Bulića izazvalo neraspoloženje. Kad je čuo kako se, u razgovoru s Meštrovićem, i kralj navodno ljutio na to što detektivi prate Trumbića, don Frane je V. Bulić rekao kako je »to sve Pera Živković — on koji neće da zna za prošlost!« ¹⁰³

Tih dana Bulić se susreo s V. Spinčićem. Poveo se razgovor i o Trumbiću, kome je Spinčić prigovarao zbog Rapalla. V. Bulić će tim povodom reći: »Ovo su ti Spinčići i Slovenci i ovi, oni se priljepe drugome nazoru i zaborave na svoje — nepoznaju 'stoicizam osamljenosti' nego kako vjetar duva. Trumbić je kovao ovu državu i to se ne može izbrisati.

Šta ovi nacionalisti samo sexte bandiere. Kao u Francuskoj oni imaju trojstvo: 'Foi, Religion, Patrie'. Ja nisam za to da se miješa 'Foi i Patrie'. To su dva sasma oprečna pojma. Za me je vjera nešto nadzemaljsko uzvišeno, a patrie to je nešto zemaljsko, prolazno, komadičak zemlje — moje zemlje i za to je ljubim i poštujem al to se ne da usporedit sa vjerom. Ja ne! Ja nisam kao ovi razvikani nacionalisti — i ako sam nacionalan sigurno više nego li oni, a dao sam i dokaza za to.« ¹⁰⁴

Kad je od Šegvića u siječnju 1931. čuo da je nad Trumbićem pojačan nadzor, Bulić se bavio mišlju da kralju uputi poruku u kojoj bi tražio da se prema Trumbiću ima više obzira, da se s njim tako ne postupa, tim više što on nije nikako pogibeljan. »U zadnju je Trumbić stvorio ovu državu — počeo je da se žesti Don Frane«, zapisala je V. Bulić, »ako je on Kralj, Trumbić je Trumbić, on je po milosti sablje Kralj, a Trumbić je po milosti uma i srca.« No, kolebao se da li da kralju upućuje poruku. Ostalo je da o tome čuje i mišljenje Lj. Karamana. ¹⁰⁵

U rujnu 1931., kralj je proglasio ustav. Nakon toga došlo je do parlamentarnih izbora, na kojima su bivše političke stranke u pravilu apstinirale. Bulić spominje kako je od vlade došao nalog da svi službenici moraju glasati, što je većinom i bio slučaj. Bulić se izborima nije odazvao, jer »od nikoga ne prima naloga«. ¹⁰⁶ Tih dana zapisao je i to, kako ga je posjetio sinovac I. Bulić, koji mu je prenio informaciju kako bi ga se željelo imenovati senatorom. »Odgovor bio: Ne!« — zapisao je don Frane. Ivan ga je i dalje nastojao nagovoriti, spominjući kako bi on, kao najstariji, otvorio prvu sjednicu Senata, kako bi mogao »doprinijeti izmirenju Srba i Hrvata itd. itd. Odgovorio opet odlučno: Ne! On da će doći po odgovor sutra, prekositra, da ja promislim. Odgovor bio: Ne! — Pa opet u mojim godinama ne ide to. Nisam glasovao na izborima dne 8/XI 1931., a kako bih mogao sebe desavuirati!« ¹⁰⁷

---

¹⁰² Isto, V. Bulić, Dnevnik II, 198; usp. Boban, Prilozi za biografiju A. Trumbića, 10.

¹⁰³ V. Bulić, Dnevnik III, 431—432.

¹⁰⁴ Isto, 432—434.

¹⁰⁵ Isto, II, 509.

¹⁰⁶ NSB, RZ, BO, F. Bulić, Moja zapamćenja, V, 89.

¹⁰⁷ Isto, 95.

V. Bulić zapisuje don Franine riječi, nakon što mu je spomenula da su na Zagrebačkom sveučilištu bile demonstracije: »Ece veli D. Fr. ljulja se ljulja. A meni dolaze nudit za senatora da spašavam sad kad se sve ruši.«

Šegvić mu je čestitao što nije prihvatio senatorstvo. (V. Bulić, Dnevnik IV, 629.)

Nakon uvođenja ustavnog stanja i raspisivanja izbora, izvjesnog oživljavanja stranačko-političkog života, na raznim stranama širili su se različiti glasovi i pravile kombinacije. Bio je to slučaj i u Bulićevoj okolini u Splitu. U siječnju 1932. Šegvić mu je odgovarao: »Odlučio sam, da Vam napišem odgovor na mišljenje i predloge tamošnjih rodoljuba, koji po Vama prepričaju, da bi se pismeno sastavio neki maximum hrvatskih zahtjeva.

Kako vidim iz Vašega pisma i tamo se šire iste vijesti, koje i ovamo, da se radi o nekoj federaciji, o nekim trim banovinama itd. itd. I ja sam takove glasine čuo od jednog člana kabineta uvjerenjem da je sam gospodar [kralj] povrativši se iz Pariza rekao njemu, to jest članu kabineta: Ja ću uvesti federaciju, ali bez Pribićevića. Onda je stao i nadodao: i bez Mačka, premda je ovaj pošteniji čovjek.

Oni koji ove glasine šire, odmak nadodaju: Ali kako može to kralj učiniti, kad Hrvati ne znadu što hoće, kad jedan traži ovo, drugi ono, kad se ne mogu sami sporazumjeti. Neka jednom kažu čisto i bistro što hoće.« Šegvić smatra, da nitko, a najmanje kralj, ne želi federaciju. On dalje navodi razloge zbog kojih se federacija ne želi, te zaključuje: »Za to svak laže ko lansira takove glasine. Ako bi oni slučajno zapali u takav položaj, da bi bili prisiljeni ponuditi federaciju, onda bismo mi mogli njima doviknuti: hvala, ne trebamo vas, i sami uzeti što je naše. Oni koji iskreno govore, poručuju: bez krvavih gaća nema promjene ni slobode.

I treba ovima vjerovati«, zaključio je Šegvić, u skladu s tadašnjim svojim već izraženim skretanjem u frankovačko-separatističkom smjeru.¹⁰⁸

U lipnju 1932., Jugoslaviju je posjetio poznati arheolog Arthur John Evans. Posjetio je i Trumbića, s kojim se dobro poznavao iz prvog svjetskog rata. Trumbiću se činilo da Evans ima neku političku misiju. Kako je Evans imao ići i u Split, Trumbić je poslao informacije i sugestije i F. Buliću i Lj. Karamanu, o tome kako bi Evansa trebalo primiti i pokušati što od njega saznati. Evans se s Bulićem inače poznavao još od prije prvog svjetskog rata.

U Promemoriji o svom susretu s Evansom Trumbić je pisao: »Sir Arthur je, naročito u Engleskoj, čovjek velika imena. Za vrijeme rata i za konferencije mira on je nas mnogo zadužio. Branio nas je i zubim i noktim protiv Londonskog Ugovora. Pisao je članke, naročito o Dalmaciji, i otvorena pisma sa svojim potpisom u Timesu, držao predavanja i štampavao brošure na obranu Dalmacije. Jednoj je bila priložena karta Jadrana, na kojoj je on povukao liniju, kao antitezu Lond. ugovoru, do koje je koncidirao Italiji. Ta je linija zahvaćala Trst, zapadnu Istru do istorijske Raše, a od otoka Lošinj i Vis. Vis je davao kao koncesiju talijanskom narodnom ponosu zbog 1866. [poraz austro-ugarske flote], kako su talijanski fanfaroni u svojoj zagušljivoj propagandi razvikivali. Bio je uvjeren da je to ozbiljno, pa je držao da treba taj osjećaj honorirati narodu, koji je ostavio Trojni Savez i pristupio zapadnom savezu i ako je ustup Visa predstavljao jednu flagrantnu povredu narodnog principa. Pomislite njegova čuđenja kad su u Rapallu Talijani zaboravili tobož narodni ponos i pustili Vis! Pa stoga

¹⁰⁸ Isto, 648—651.

sada čim me je vidio, onda me je zapitao: Kako ste spasili Vis? A sada dolazi najvažnije.

Priopćio mi je ovo. Čuo je da Francuzi misle (da li je to osnova, ili samo misao ili želja) da bi se Jugoslavija razdvojila, jer da se ovako ne može. Stvorile bi se 2 države, jedna Srbija, a druga Hrvatska sa Slovenijom. Dokle bi bila granica, nije kazao. Uspomena na Ilirske Provincije. Hrvatska bi se imala približiti Austriji, da li samo gospodarski ili uže nije rekao. Drži da bi Francuska to držala pod svojim protektoratom iako ne nominalnim. Naglasio je da to nije oficijelno (od fran. vlade), ali da je *iz Quai d'Orsay!* Na moj potanji upit glede izvora, odgovorio mi je, da mu je žao, ali da mi ne može reći. Izrazio se je kao da to smatra nemogućim, jer drži da bi to značilo ojačanje francuskog upliva, pa da će stoga Italija biti odlučno protivna. Jednako misli da se o tome ne bi moglo govoriti ni u Beogradu. Na pitanje odgovorio sam mu da ja o tome nisam ništa čuo, a što se tiče same stvari, iako ju ne smatram vjerojatnom, držim da nije nemoguća, to jest da mislim da bi se mogli naći složni Pariz, Rim i Beograd u samoj ideji, bez obzira za sada na detalje. Pariz bi imao svoj veliki interes u tome, što misli da bi tom kombinacijom izbjegao opasnost Anschlussa, što znači opasnost da se Njemačka proširi i stane vršiti prema jugu, na Mađarsku osobito direktnu atrakciju. Italija, koja u ovoj državi vidi opasnost za sebe, osobito odkada je u vojnom savezu sa Francuskom, koja ju pomaže oboružavati, *želi* da se ona razdrobi ili barem pocijepa u dvoje. U Beogradu pak ima mnogo i mnogo amputaša, koji drže da je sve zlo od toga što Hrvate ne mogu 'urazumiti', pa bi pozdravili kada bi ih se mogli sa Slovincima riješiti i stvoriti Veliku Srbiju sa B-Herc., južnom Dalmacijom, Srijemom i Vojvodinom. A kada bi se ova tri faktora, koja su direktno interesirana, složila, ostali svijet bi lako dao svoj blagoslov. Taj je odgovor njega iznenadio, pa je sve to ponovio pred Meštrovićem i Čurčinom, koji su mu istu stvar potvrdili, barem tako sam izviješten. Pače Čurčin, koji je bio nekoliko dana u Beogradu, donio je u tom smislu novih impresija. Sada pak saznajem, da ima čak komisija, koja študira i na licu mjesta, koja bi se linija mogla povući između Hrvata i Srba.

On će vjerojatno i Vam o tom govoriti, ali nemojte mu ništa reći da ste već obaviješteni. Mislim da je potrebno da mu i Vi potvrdite moje poglede, jer iz ovoga ima da proizađe ono što jest, da su Hrvati ipak najmanje separatisti!

Ja držim, a tako misli i Meštrović, da je ovo njegovo putovanje vrlo *važno*. Prije njegova dolaska došlo je pismo koje je informiralo, da će doći u kontakt samo sa svojim starim znancima i prijateljima. Može biti da hoće za engleski račun da provjeri gornju tezu.

Molim, kad dođete na razgovor, da ga ispitajte što detaljnije, osobito o izvoru njegove informacije i o presumptivnim granicama te podjele.

Ja bih želio da prije nego on dođe opet u Zagreb da mi date što detaljnije obavijesti o razgovoru po Ljubi [Karamanu], koji neka piše isključivo na adresu: Gospođa Netty Trumbić — Zagreb, Sanatorij, Klaićeva ulica 18.

Za ovo Vas molim apsolutnu diskreciju, a jedino Ljubi možete dati da pročita. Šaljem u prostom pismu, jer je manje napadno.

Kad se svrši, molim Vas da svakako uništite ovu Promemoriu, jer scripta manent.«¹⁰⁹

Nakon susreta s Evansom, Bulić i Karaman izvještavali su Trumbića: »Evans je bio jučer u Splitu, a danas smo bili s njime u Solinu i Trogiru, odakle je proslijedio za Šibenik, Filip Jakov, gdje će posjetiti Borellijeve, pa Zadar.

Na terasi muzeja prije posjeta Marjana i na povratku s Marjana prije večere govorilo se je u mojem prisustvu i o našim prilikama. Don Frane je zaželio, da iza govora o spomenicima prošlosti, čuje od njega što se o nama u obaviještenom inostranstvu misli. E[vans] je rekao na to, da kruže svakakvi glasovi — slabom talijanštinom nazvao je to 'rumori' — a da je našao kod nas težak položaj i opće nezadovoljstvo.¹¹⁰ Došao je govor i na onaj projekat, o kome je govorio u Zagrebu.¹¹¹ Rekao nam je izričito, da je za nj čuo na više mjesta u Sloveniji. Na upit, da li takvo rješenje odgovara interesima Francuske, rekao je, da o tome u Parizu niko ne govori i niko za postojanje takvog projekta ne zna. Na daljnji upit, što zapravo misle službeni francuski krugovi, rekao je da sigurno francuska vlada ima svoj određeni program za svaki slučaj, ali on toga ne zna. Spomenule su se i granice i odnos prema Austriji. U ovom zadnjem pogledu upotrebio je, da se tačnije izrazi riječ 'Zollverein'. O granicama pak dobili smo utisak, da niti on zna niti drži da postoji što konkretno, ma da je u daljnjem razgovoru spomenuo i Bosnu pored Dalmacije, Hrvatske i Slovenije kao dijelove, koji bi, kod jedne diobe Jugoslavije, sačinjavali tu Iliriju. Dobili smo utisak, da je Bosnu spomenuo samo zbog općeg nezadovoljstva, koje je našao u Bosni. Rekao nam je, da nije u Jugoslaviju došao u političke svrhe, ali da je u Bosni imao prigode, da govori sa više muslimanskih istaknutih ljudi — bio je i kod Dr Spahe — i da su sada Muslimani listom uz Hrvate a protiv Beograda, a i bosanski Srbi da su vrlo nezadovoljni.¹¹² Razvoj prilika kod nas on jako žali. 'Non vogliamo vedere la dissoluzione della Jugoslavia' [Ne želimo vidjeti rastvaranje Jugoslavije] rekao je već uvodom u razgovor o našim prilikama, na što mu Don Frane reče, da to ne želimo ni mi, ali da zato treba da se iz temelja promijeni postupak s Hrvatima i da se drugačije uredimo.¹¹³ Na to je — a to je više puta istakao u razgovoru — primijetio, da prema pouzdanim svojim informacijama

¹⁰⁹ Arhiv Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, fond Jugoslavenskog odbora, f 60, kopija, bez datuma.

¹¹⁰ V. Bulić bilježi da je Evans, na pitanje don V. Brajevića, kako se snašao u Jugoslaviji, smiješeći se odgovorio, da ga je o svemu informirala policija u Dubrovniku, gdje mu je rečeno, da je sve mirno, da su svi zadovoljni, da je zadovoljna i vojska, »da samo ima nekoliko bivših Austrijanaca koji su nezadovoljni i bune se«.

¹¹¹ Riječ je o spomenutom navodnom francuskom planu za Jugoslaviju.

V. Bulić navodi da je Evans, čim su ga o tome upitali, »odmah odbio da bi Francuska imala ikakvi projekt, već da je i on to čuo u Sloveniji na dva, tri mjestu. Ali veli da to vanjske sile ne bi rado gledale. Govorio je i o potrebi da se »nađe načina da se uredimo«.

¹¹² V. Bulić bilježi da je Spaho Evansu izjavio »federacija ili separacija«.

¹¹³ V. Bulić je taj dio razgovora ovako prikazala: Bulić je Evansu primijetio: »Zadnji put smo se našli u Parizu pri Ujedinjenju ove države, a danas nas nalazite u ovome stanju!« Na to je Evans odgovorio kao što je navedeno. Uzvratili su mu, da ni oni nisu toga mišljenja, ali su čuli za navodni francuski plan.

'Belgrado non vole ancora accordare libere elezioni' [Beograd još neće dopustiti slobodne izbore] i neće da dođe u susret i promijeni politiku.«¹¹⁴

Kad se 1932. slavila 50. obljetnica pobjede narodnjaka u splitskoj općini, u redovima opozicije u Splitu razmatralo se pitanje, da li da se sudjeluje na proslavi, ako od općine bude poslan poziv. U Bulićevu krugu u razmjeni mišljenja o tome dr J. Berković i Cuzzi bili su za to da se poziv ne primi, odnosno da se odmah vrati po donosiocu. Bulić i ing. L. Ivanišević bili su za to da se poziv primi i pričeka što će o tome reći Trumbić. »(jer — zabilježila je V. Bulić — u tome su svi složni da učine što Trumbić odredi uvjereni da će i on odbit) i tek onda zajednički istupi sa odlaganjem učestvovanja na Proslavi, motivacijom, misli se, za sad tom, što oni koji pozivlju su zaštitnici i prestavnici današnjeg režima koji ugnjetava hrvatski narod, drugo što slobodnog hrvatskog naroda danas nema i prama tome on ne može da takvu jednu stvar slavi.«¹¹⁵

---

¹¹⁴ AJAZU, Trumbićeva zbirka, pismo od 21. VI. 1932; usp. Boban, Prilozi za biografiju A. Trumbića, 24—27.

O razgovoru s Evansom V. Bulić je još zabilježila kako je izjavio da ide u Pariz, gdje se ima sastati s Pribićevićem (čiju adresu inače nije znao). U razgovoru je pokazao strahovanje da bi kralj mogao biti ubijen. Primijetio je i to kako je nezgodno što opozicija nije organizirana, što su vođe opozicije izolirane i prijeti im se ubojstvom. Pitao je zašto se ne organizira bojkot kako to čine Irci? Njegova supruga rekla je V. Bulić kako su u Zagrebu Evansu sugerirali da ide u Beograd i razgovara s kraljem, na što je on odgovorio da s kraljem nema što razgovarati, a nema vremena da ide u Beograd (NSB, RZ, BO, V. Bulić, Dnevnik V, 726 i d.)

Šegvić je Buliću pisao da je bio kod Trumbića: »Rekao mi je, da je Evans bio cijelo vrijeme boravka u Zagrebu s njim. Cenzura nije propustila u 'Obzoru' neke stavke i aluzije na paralelu sa Don Franom. Evans će se vratiti u Zagreb prije odlaska u London. Ovdje prevladava mišljenje, da se približuje početak konca.«

¹¹⁵ NSB, RZ, BO, V. Bulić, Dnevnik V, 750—755.

V. Bulić bilježi, kako je smatrala da bi dobro bilo ako i opozicija u Splitu sazna o spomenutom razgovoru s Evansom. Zato je pozvala prof. Jurasa, kome je Karaman ispričao razgovor s Evansom, naglašavajući kako iz razgovora s njim proizlazi da »vanjski svijet nema, pa ni Francuska nikakvi jasni projekt o našem daljnjem razvoju, kako to valjda misle vođe opozicije, već protivno oni žele da mi taj konkretni program imademo, a oni će valjda imati za razni naš razvoj, bilo federalistički ili separatistički, svoj plan kako će se prama tomu držati«. B. Bulić dalje bilježi da »Karaman i Juras nisu za separaciju i boje se da bez konkretnog programa opozicije, može se dogoditi, da opozicija srpska dođe na vlast, a ta ne našavši nas spremne bude s nama zagospodarila isto.« (Isto, 734—735.)

O razgovoru s Evansom V. Bulić je razgovarala i s J. Berkovićem, Cuzzijem, ing. L. Ivaniševićem, omladincom Šoljanom, u vrijeme razmjene mišljenja oko sudjelovanja na proslavi 50. godišnjice pohrvaćenja splitske općine. Kad je spomenula kako opozicija nema programa, Cuzzi joj je odgovorio da opozicija »ima program, ali da ga ne kazuje. Cemu da ga ne kazuje? Zar da cijela stvar bude misterioznija. Cuzzi je sav za rascjep ove države i sav zanesen glede 'slobodne države Hrvatske' [...] Dr Berković je druga vrst zanesenosti. Njemu je pak više sloboda hrvatskog seljačkog naroda, i on više naglašava tog seljačkog i ako uvijek uz hrvatski, ali on nije intransigentan za rascjep države, on veli ako ima za doći do slobode hrvatskog naroda, biti etapa prvo federacija, onda neka federacija, ali odvojeni od Srbijanaca i ništa zajedničkog bez ugovora naših prava.« Za ing. Ivaniševića i F. Bulića ona navodi, da su »za okvir ove države ali potpuna odvojenost«. Omladinac Šoljan »većinom je mućao, a kad bi što progovorio uvijek je to bilo gdje je htio istaknut da omladina neće više te mjere opreza i laviranja nego uvijek istup, pa makar se i ginulo za to«. (Isto, 752—754.)

U početku 1933. pokrenuta je akcija nekolicine, da se potpiše protest protiv talijanskih aspiracija na našu obalu. Uz Meštrovića, I. Tartagliu, protest je imao potpisati i F. Bulić, koji je inače već od ranije bio u lošim odnosima s Tartagliom. Dr Rubić nastojao je Bulića pridobiti za potpis, ali se on branio da je već neaktivan itd. V. Bulić zabilježila je da dr Rubić »navaljuje na nj, jer da 'njegov glas vrijedi u Evropi', na što je Vinka don Frani, kad joj je o tome pričao, primijetila: »Sad Vam vrijedi glas u Evropi kad Vas potrebuju da za drugoga vadite kestenje, ali inače ste Vi star i senilan«, na što je don Frane reagirao: »I ja vidim to. Nisam ništa obećao, čekajmo videćemo.«

V. Bulić je 15. travnja 1933. zapisala: »Neki dan mi Don Frane reče da je u njega bio Meštrović i da je cio sat s njim razgovarao. Da bi Tartaglia sastavio taj apel proti Talijanima i Don Frane je rekao, da ga sastavi i kad dođe Trumbić, da on nema ništa protiv da se sastane i s Tartagliom pa da se dogovore i vide kako bi se to dalo učiniti. Jedva smo našli u cijeloj Dalmaciji 10 ljudi... da to potpišu, 10 ljudi... završava D. Tr.« De-setak dana kasnije ona je zapisala: »26. IV. Sinoć mi D. Fr. opetova to od Meštrovića, i nadoda: dobro neka se učini ali samo ako ima pomoć stvari, a ne da to bude skalina kako samo da se popne Ivo [Tartaglia].«¹¹⁶

Nešto ranije V. Bulić je zapisala kako joj je F. Bulić »u najvećoj tajnosti« ispričavao da ga je prije nekoliko dana posjetio izvjesni Štambuk, iz Selca na Braču, koji liferuje kamen za gradnju dvora na Dedinju. Prenio mu je kako mu je u Beogradu rečeno (»i to izgleda u dvoru ili ministarstvu«) da predloži F. Buliću neka se s nekolicinom ljudi iz Beograda, Zagreba i Ljubljane sastane, u jednom od tih gradova, da se »dogovore, kako bi se to naše nutarnje pitanje moglo najbolje da uredi«. Iz Zagreba bi još mogli biti Trumbić i nadbiskup Bauer. Bulić »nije bio tome protivan«. Smatrao je, da bi se, zbog neupadljivosti, najbolje bilo sastati na Hvaru. Kad je Štambuk to telefonirao u Beograd, rečeno mu je, da je to dobra ideja, ali treba pričekati povratak ministra B. Jevtića. »Sada Don Frane veli«, zapisala je V. Bulić, »ali prije ovakovog sastanka ja bi predložio, da se moraju svi utamničeni pustiti na slobodu, o lâ, staviti ovaj uvjet inače se ne sastajemo. Jer narod valja da vidi da to nisu čakule, nego da je to ozbiljno.«¹¹⁷

Kad je u travnju 1933. V. Maček zbog Zagrebačkih punktacija bio osuđen od Suda za zaštitu države na tri godine zatvora, V. Bulić je zapisala da je to sve deprimiralo.¹¹⁸ »Dr Grgin veli Don Frani neka sad on [,] Meštrović i drugi učinu apel kralju, da to ne ide tako dalje! 'Mogu', veli Don Frane, al drugi kad su čuli nikako se ne slažu — nema više apela nikome [,] nema više pomirbe.«¹¹⁹

¹¹⁶ Isto, 781—782, 791.

¹¹⁷ Isto, 782.

¹¹⁸ Usp. Lj. Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928/41*, Zagreb 1974, I, 87. i d.

¹¹⁹ Kao nap. 117, str. 791.

Zbog tzv. Ljubljanskih punktacija šef Slovenske ljudske stranke A. Korošec bio je konfiniran na Hvar. Bulić ga je jednom posjetio. (Isto, 794.)

Moglo bi se navesti još detalja iz kojih bi se moglo vidjeti, da je F. Bulić doslovno do zadnjeg dana života pokazivao interes za to što se oko njega politički događa.

* * *

F. Bulić, svećenik, bio je prije svega znanstvenik (arheolog i konzervator). Bio je pedagog i javni radnik, ali, na svoj način, i političar. Kad govorimo o njemu kao političaru, treba to shvatiti u širem i u užem smislu. U širem smislu govoreći, sva njegova djelatnost, i kao znanstvenika, i kao pedagoga, i kao javnog radnika, i kao svećenika, imala je, na ovaj ili onaj način, političko obilježje. U užem smislu, Bulić je bio povremeno angažiran i u političkim institucijama, pogotovo prije prvog svjetskog rata. U vrijeme Habsburške monarhije bio je poslanik u Carevinskom vijeću, u Pokrajinskom saboru u Zadru, u općinskom vijeću u Splitu. No, ni u tim trenucima nije bio »političar od zanata«. I u tu politiku došao je prije svega preko svoje reputacije znanstvenog i javnog radnika. I tada je politika za njega bila samo popratni aranžman. Njegova emotivna angažiranost, njegovo patriotsko, nacionalno opredjeljenje, njegova želja da osobno pridonese dobrobiti hrvatskog, i drugih jugoslavenskih naroda, stalno su ga vukli u centar politike. Njegov interes za znanost, njegov temperamenat i nemirenje s manirama koje vladaju u politici, stalno su ga gurali na periferiju institucionalnog političkog života. Bulić nikada nije postao političar, a uvijek je to bio, nikada se nije uspio osloboditi politike, a postao je njen svojevrсни zarobljenik.

U jugoslavenskoj državi Bulić nije bio politički angažiran u užem smislu, kao u prethodnom razdoblju. No, njegov interes za politiku nije bio umanjen. Pratio je, tako reći, svakodnevne probleme jugoslavenske države, napose one koji su neposredno tangirali položaj hrvatskog naroda u njoj. Pratio je te probleme, opredjeljivao se, želio i nastojao dati svoj doprinos u njihovom rješavanju.

Bulić u jugoslavenskoj državi (kao u ostalom i ranije) nije formalno pripadao političkim strankama. Bio je pored njih, izvan njih i nastojao biti iznad njih, ali je u tome jedva mogao ustrajati. Uzimajući u obzir sve to, svu njegovu osebenost u političkom angažiranju, valja reći da je po nizu elemenata bio najbliži Hrvatskoj puškoj stranci. Bulićevu idejnu i političku razvojnu liniju u jugoslavenskoj državi (i u cjelokupnom njegovom razvoju) mora se promatrati u najužoj vezi s razvojnim linijama sličnih idejnih i političkih opredjeljenja, u kojima njegova osobna evolucija čini jednu od raznolikih varijanti. Od naglašenog hrvatskog opredjeljenja u Habsburškoj monarhiji, Bulić je u vrijeme stvaranja jugoslavenske države bio otvoren za koncepcije koje su imale voditi prema nacionalnoj (kulturnoj i vjerskoj) sintezi jugoslavenskih naroda. U sukobu s preprekama na realiziranju tih smjerova, on se ponovo vraćao svom verificiranom hrvatskom opredjeljenju, ali nikada i nikakvom ekskluzivizmu. Uporan u svojim političkim opredjeljenjima, nezadovoljan prilikama koje su ga okruživale, u kritici problema s kojima se suočavao, davao je maha svojim osjećajima, svom temperamentu, ali im je znao i racionalno odrediti granicu. Bio je pod utjecajem

različitih informacija, dolazio je u različita iskušenja, ali je uvijek ostajao dosljedan sam sebi.

Bulićeva smrt i pogreb bili su prigoda da mu se (po tko zna koji put) oda pažnja i poštovanje široke javnosti za njegov znanstveni i javni rad. Ali i za njegovu političku djelatnost, koja se, doduše, pokušavala raznoliko intonirati, kako se iz suvremene periodike dobro vidi.¹²⁰

Prihvaćeno za tisak 26. lipnja 1985

Zusammenfassung

BEITRÄGE ZU EINER POLITISCHEN BIOGRAPHIE DES DON FRANE BULIĆ (1914—1934)

Ljubo Boban

Die politische Tätigkeit des Don Frane Bulić ist zeitlich in zwei bedeutende Abschnitte eizuteilen: Der erste umfasst den Zeitraum der habsburgischen Monarchie, der zweite jenen seit der Gründung des Staates Jugoslawien. Der folgende Beitrag behandelt den Zeitabschnitt von 1914 bis 1934, also sowohl die politische Tätigkeit von Bulić unter den Habsburgern als auch im neuen jugoslawischen Staat, und das bis zu seinem Tod im Jahr 1934.

Es ist in diesem Beitrag von zwei politischen Aktionen, die von ausnehmender Bedeutung sind, die Rede, nämlich von jener Aktion von Bulić im November 1914, während des Ersten Weltkrieges, als er Politiker und andere Persönlichkeiten des öffentlichen Lebens dafür gewinnen wollte, Bestrebungen zu unternehmen, um die Individualität und Integrität des kroatischen Volkes nach dem Krieg bewahrt zu erhalten, — und von seiner politischen Aktion im März 1915, da Bulić der Zusammenkunft einer Gruppe kirchlicher und weltlicher Würdenträger in Rijeka beiwohnte, und bei welcher Gelegenheit das sgn. Memorandum von Rijeka verfasst wurde, worin sich die Verfasser mit der Bitte an den Papst wenden, er möge sich für die Lösung der Lage des kroatischen und slowenischen Volkes nach dem Krieg einsetzen.

Seine politische Tätigkeit aus der Zeit des Ersten Weltkrieges setzt Bulić fort, indem er sich Anfang des Jahres 1919 als Mitglied einer Delegation von dalmatinischen Geistlichen, angeführt von J. Carić, dem Bischof von Split, in Paris aufhält, mit der Mission vertraut, in den Kreisen um die Pariser Friedenskonferenz zur Festigung des neugegründeten jugoslawischen Staates beizutragen und den imperialistischen Forderungen Italiens entgegenzuwirken.

Obwohl Bulić im neugegründeten Jugoslawien formell keiner Partei angehörte, stand er, seinen politischen Ansichten entsprechend, der klerikalen Volkspartei Kroatiens am nächsten. Auf dem im September 1922 in Zagreb

---

¹²⁰ I pitanje Meštrovićeva spomenika Grguru Ninskom (naročito pitanje njegova smještaja), u čemu je Bulić bio naglašeno angažiran, imalo je također i političku dimenziju. To će pitanje, eventualno, biti predmetom posebna priloga.

abgehaltenen Kongress der öffentliche Arbeit Leistenden nahm er, sich dabei auf grundlegende programmatische Richtlinien dieser Partei berufend, politische Stellung. Sein Vortrag fand allgemeines und reges Interesse. Als Kandidat der Volkspartei wurde er im Jahr 1926 zum Gemeinderat der Stadt Split gewählt, doch legte er, unzufrieden mit den zwischen den Parteien herrschenden Verhältnissen, bereits anlässlich der ersten Sitzung des Gemeinderates sein Amt ab. Bei dieser Sitzung, die er als Alterspräsident leitete, gab er auch seine Unzufriedenheit mit der Annulierung der Mandate der Kandidaten von der Kandidatenliste der Arbeiter- und Bauernpartei (in Wirklichkeit handelte es sich um die Kommunistische Partei) zu erkennen. Als die Volkspartei bei den Gemeindewahlen im Jahr 1928 Bulić zum zweiten Mal auf ihre Kandidatenliste setzen wollte, lehnte er das mit der Begründung, er sei kein Anhänger des Regimes, ab (zu jener Zeit war die Volkspartei Regierungspartei).

Nach dem Attentat auf die Vertreter der Bauernpartei in der Versammlung im Juni 1928 ergriff die Parteiführung mehrere Initiativen, um sich die Unterstützung für ihre Partei ausserhalb des Landes zu sichern. Zu Initiativen dieser Art gehörte auch der Plan des A. Trumbić, wonach Bulić den damaligen Regierungschef und ehemaligen Präsidenten der Französischen Republik, R. Poincaré, den er von früher kannte, in Paris aufsuchen sollte. Dieser Plan jedoch wurde nie verwirklicht.

Bulić verfolgte die Zustände im Land nach der Verkündigung der Diktatur vom 6. Januar 1929 mit Interesse. Vieles erregte seinen Unwillen, in erster Linie jedoch die Politik des Regimes den Kroaten gegenüber. Überzeugter Kroat noch zur Zeit der habsburgischen Monarchie, glaubte er in den ersten Jahren des Bestehens des neuen Staates an eine nationale Synthese der jugoslawischen Völker, um dann, unzufrieden mit der Entwicklung der politischen Zustände in eben diesem Staat, nun doch, aber noch ausdrücklicher, zur Idee des Kroatentums zurückzukehren, wobei er seiner Überzeugung, die Zusammenarbeit zwischen den jugoslawischern Völkern und ein Leben im gemeinsamen Staat sei möglich, stets treu blieb.

SVEUČILISTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 18

ZAGREB

1985.

Izdavač: Sveučilište u Zagrebu — Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Centar za povijesne znanosti — Odjel za hrvatsku povijest,
Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 600 din

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođeni su plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informiranje SR Hrvatske pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.

RADOVI 18

Za izdavača
Prof. dr *Josip Adamček*

Lektor
Ivan Tolj

Korektor i tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

AGIČIĆ Damir, student, Filozofski fakultet Zagreb
BOBAN mr Branka, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta, Krčka 1 Zagreb
BOBAN dr Ljubo, Filozofski fakultet Zagreb
BUDAK mr Neven, Filozofski fakultet Zagreb
BUŽIĆ-BOŽANČIĆ dr Danica, Poljana kralja Tomislava 3, Split
ĐURIĆ Vesna, student, Filozofski fakultet Zagreb
FILIPOVIĆ Klara, Šestinski vijenac 22, Zagreb
GOLDSTEIN mr Ivo, Filozofski fakultet Zagreb
GROSS dr Mirjana, Britanski trg 12, Zagreb
KARDUM mr Livia, Fakultet političkih nauka Zagreb
KLOPČIĆ Franc, Linhartova 62, Ljubljana
KUDELJIĆ Zlatko, Turinina 4, Zagreb
LUČIĆ dr Josip, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta, Krčka 1 Zagreb
MIJATOVIĆ Anđelko, P. Togliatija 12, Susedgrad, Zagreb
MIROŠEVIĆ mr Franko, Zavod za prosvjetno-pedagošku službu SRH, Zagreb
NIKOLANCI Mladen, B. Ivanovića 10, Split
OČAK dr Ivan, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta Krčka 1, Zagreb
PAVLIČEVIĆ dr Dragutin, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta, Krčka 1, Zagreb
PEKIĆ mr Milenko, Naučna biblioteka, Zadar
PERIČIĆ dr Šime, Zavod JAZU, Obala oktobarske revolucije 8, Zadar
PRELENDER Ivica, Iza Roka 1, Dubrovnik
STANČIĆ dr Nikša, Filozofski fakultet Zagreb
STRČIĆ dr Mirjana, Kumičićeva 42, Rijeka
STRČIĆ Petar, Arhiv Hrvatske, Zagreb
STUBLIĆ Zlatko, Vlašićka 12, Zagreb
ŠANTEK Darko, Trnac 29, Zagreb
ŠVAB mr Mladen, Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb
TARADŽIĆ Branka, student, Filozofski fakultet Zagreb
VRANJEŠ-SOLJAN mr Božena, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta Krčka 1 Zagreb
ZORIĆ Damir, Salopekova 18, Zagreb